

dr Daniel Warzocha

Muzeum w Tomaszowie Mazowieckim im. Antoniego hr. Ostrowskiego

e-mail: historia@muzeumtomaszow.pl

<https://orcid.org/0000-0002-3853-8303>

Ukraińcy w Piotrkowie Trybunalskim w okresie międzywojennym (1920-1939)

UKRAINIAN PEOPLE IN PIOTRKÓW TRYBUNALSKI IN THE INTERWAR PERIOD (1920-1939)

Summary

There were already a few Ukrainians in Piotrków Trybunalski during the tsarist reign. Most often, they were soldiers of the Russian army. Refugees from Ukraine also appeared in Piotrków during World War I, and a large group arrived there after 1920. The troops of the Ukrainian People's Republic fought alongside the Polish army against Soviet Russia. However, the Ukrainians did not manage to create an independent state, and the Ukrainian army was interned in Poland. Internment camp No. 11 was located in Piotrków, in the barracks of the Polish army. Established between December 1920 and January 1921, it was dissolved in November 1921. It was the smallest of such camps in Poland: there were between 372 and 576 soldiers and their family members there. Compared to other similar establishments, the internment camp in Piotrków stood out in terms of its good-quality housing. It was in fact a place of permanent residence rather than isolation. During the day, the Ukrainian soldiers were able to leave the camp and move freely around the city and its surroundings. They could also take up paid jobs. In addition, the internees could conduct educational, cultural, religious, sports, and publishing activities, as well as run craft workshops. There was also a cultural-educational club and a school for the illiterate internees. In the camp foreign language courses and classes in the history of Ukrainian writing were organized as well. There was also a choir, and several magazines were published. Finally, some of the young people were members of the Union of Interned Ukrainian Students. However, there was no chapel, and the internees used the Orthodox Church in Piotrków. After the camp was dissolved, some of the soldiers remained in Piotrków. Approximately, 140-170 of them lived in the city at various times. The best educated Ukrainians worked as clerks and others worked in factories and on farms. Some of them married Polish women, and their descendants have lived in Piotrków to this day.

Keywords: Ukrainians; soldiers; Ukrainian People's Republic; Piotrków Trybunalski

Streszczenie

Nieliczni Ukraińcy przebywali w Piotrkowie Trybunalskim już w okresie panowania carskiego. Najczęściej byli żołnierzami armii rosyjskiej. Także w czasie I wojny światowej pojawili się w Piotrkowie uchodźcy pochodzący z Ukrainy.

Większa grupa Ukraińców przybyła do Piotrkowa po 1920 roku. Wojska Ukraińskiej Republiki Ludowej walczyły u boku Wojska Polskiego przeciwko sowieckiej Rosji. Ukraińcy nie zdołali jednak utworzyć niepodległego państwa, zaś wojska ukraińskie zostały internowane w Polsce.

Obóz Internowanych nr 11 znajdował się w Piotrkowie, na terenie koszar Wojska Polskiego. Powstał na przełomie grudnia 1920 i stycznia 1921 roku, został zlikwidowany w listopadzie 1921 roku. Był to najmniejszy z podobnych obozów w Polsce. Przebywało w nim od 372 do 576 osób – żołnierzy i członków ich rodzin. Na tle innych podobnych placówek piotrkowski obóz dla internowanych wyróżniał się pod względem dobrej jakości warunków lokalowych. Faktycznie był miejscem stałego zakwaterowania, a nie izolacji. Żołnierze ukraińscy mieli w ciągu dnia możliwość opuszczania obozu i swobodnego poruszania się po mieście i jego okolicy. Mogli podejmować pracę zarobkową.

Internowani mogli prowadzić działalność oświatową, kulturalną, religijną, sportową i wydawniczą, mogli tworzyć i prowadzić warsztaty rzemieślnicze. W obozie w Piotrkowie w 1921 roku funkcjonowało kółko kulturalno-oświatowe. Utworzono szkołę dla analfabetów. Organizowano kursy języków obcych oraz historii ukraińskiego piśmiennictwa. W obozie działał chór. Wydawano kilka czasopism. W Piotrkowie działał w 1921 roku Związek Internowanych Ukraińskich Studentów. Nie utworzono natomiast kaplicy, a internowani korzystali z piotrkowskiej cerkwi prawosławnej.

Po rozwiązaniu obozu część byłych żołnierzy pozostala w Piotrkowie. W różnych latach przebywało ich w mieście około 140-170. Najlepiej wykształceni pracowali jako urzędnicy, inni jako robotnicy w fabrykach i rolnictwie. Część ożeniła się z Polkami, a ich potomkowie mieszkają w Piotrkowie do dziś.

Słowa kluczowe: Ukraińcy; żołnierze; Ukraińska Republika Ludowa; Piotrków Trybunalski

Wstęp

Nieliczni Ukraińcy przebywali w Piotrkowie Trybunalskim¹ już w okresie panowania carskiego². Nie stanowili oni zwartej grupy i integrowali się ze społeczeństwem polskim,

1 W omawianym okresie nazwa „Piotrków Trybunalski” nie miała charakteru oficjalnego. Bezpośrednio użył jej prawdopodobnie jako pierwszy Oskar Flatt w pracy *Opis Piotrkowa Trybunalskiego pod względem historycznym i statystycznym*, Warszawa 1850. <https://polona.pl/item/opis-piotrkowa-trybunalskiego-pod-wzglem-histerycznym-i-statystycznym,MTc3NTg0OQ/6/#info:metadata> [dostęp: 10.06.2022], choć już w Polsce przedrozbiorowej pisano o „trybunalskim mieście Piotrkowie”. W pierwszej połowie XX wieku propagował tę nazwę Michał Rawita-Witanowski (1858-1943), regionalista, twórca piotrkowskiego oddziału Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego. Zarządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 8 maja 1939 roku w sprawie zatwierdzenia herbu miasta Piotrkowa Trybunalskiego (M.P. z 1939 r. Nr 112, poz. 263) jest pierwszym aktem prawnym, w którym użyto tej rozszerzonej nazwy, niemniej nie istnieje żaden wprowadzający ją oficjalnie akt prawa miejscowego. W okresie międzywojennym i jeszcze w pierwszych latach po II wojnie światowej nazwy „Piotrków Trybunalski” i „Piotrków” stosowane były zamiennie. Dopiero później ostatecznie utrwaliła się nazwa dwuczłonowa, na co wpływ miały uroczyste obchody 750-lecia miasta w 1967 roku.

2 Nie stanowili oni zwartej grupy i integrowali się ze społeczeństwem polskim, a po odzyskaniu niepodległości część z nich otrzymała poświadczenie obywatelstwa polskiego, jeżeli mieszkali długo w Piotrkowie lub nawet tam się

a po odzyskaniu niepodległości część z nich otrzymała poświadczenie obywatelstwa polskiego³. Nie było to jednak regułą⁴.

-
- urodzili. Można tu wymienić Wasilija Gordiejuka, syna Dawida i Natalii z Osiniejuków, ur. 1 lutego 1860 roku w miejscowości Bednarzówka (tak nazwę zapisano w aktach piotrkowskiego Starostwa Powiatowego, ukraińską formą byłaby zapewne Bondariwka [Бондарівка] – na terenie dzisiejszej Ukrainy jest kilka miejscowości o tej nazwie), który otrzymał poświadczenie obywatelstwa polskiego 21 sierpnia 1921 roku. Wasilij miał żonę Annę ze Steckich oraz dzieci: Olgę, ur. w Siedlcach 30 maja 1892 roku (w latach 20. XX wieku była urzędniczką Sądu Okręgowego w Łucku – wówczas stolicy województwa wołyńskiego) i Sergiusza, ur. w Piotrkowie 5 lipca 1903 roku – otrzymali oni poświadczenie obywatelstwa polskiego w 1922 roku. Wasilij Gordiejuk mieszkał przy ul. Piłsudskiego 70 (dziś ul. Wojska Polskiego), zm. 26 sierpnia 1931 roku w wieku 71 lat (w akcie zgonu podano „były konduktor”). Być może znaczenie miała tu asymilacja i pozycja społeczna W. Gordiejuka, który na zachowanym do dziś nagrobku na piotrkowskim cmentarzu prawosławnym (z inskrypcją w języku polskim) został określony jako „obywatel miasta Piotrkowa”; Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim (dalej: APPT), Starostwo Powiatowe Piotrkowskie (dalej: SPP), sygn. 48/1/0/1/186, k. 27-29; APPT, Akta stanu cywilnego Parafii Prawosławnej w Piotrkowie (dalej: ASCPP), sygn. 48/343/0/-/109 (dawna sygn. II/56), k. 138.
- 3) Dotyczyło to w równym stopniu osób wyznania prawosławnego różnych narodowości, pochodzących z rodzin od dawna osiadłych w Piotrkowie. Zob. APPT, SPP, sygn. 48/1/0/1/186 i 48/1/0/1/187. Pochodzenie ukraińskie można określić na podstawie brzmienia nazwisk oraz miejsca pochodzenia, ewentualna świadomość narodowa, wobec nasilonej w drugiej połowie XIX wieku rusyfikacji, jest dziś trudna do ustalenia. Por. stwierdzenie Agnieszki Klimas: „odróżnienie cech morfologicznych czy fonetycznych nazwisk rosyjskich od ukraińskich czy białoruskich, które powstały na gruncie tej samej rodziny językowej, nie zawsze jest jednoznaczne, zwłaszcza że systemy antroponimiczne, wywodzące się z tych języków, oddziaływały także na sposób kreacji nazwisk polskich”. Taż, *Rosyjskie antroponimy mieszkańców XIX-wiecznego Piotrkowa Trybunalskiego*, „Prace Językoznawcze”, 21 (2019), nr 3, s. 96. Pewną wskazówką mogą być jedynie późniejsze deklaracje zainteresowanych osób, które sporadycznie są dostępne w materiale źródłowym. Potwierdzeniem wskazywanej przez badaczkę niejednoznaczności jest wymienienie przez nią w kontekście nazwisk rosyjskich Ukraińców Petra Czernenki i Wołodymyra Ignatzenki, o których mowa będzie w niniejszym artykule. Te same nazwiska, bez wskazania ukraińskiego pochodzenia, są wymienione też w publikacji: A. Raszewska-Klimas, E. Piotrowicz, L. Pacan-Bonarek, *Słownik nazwisk mieszkańców Piotrkowa Trybunalskiego i okolic w XIX-XX wieku*, t. 1, Łódź 2016, s. 249; tamże, t. 2, Łódź 2016, s. 52. Ponadto nazwisko ukraińskiego mieszkańca Piotrkowa Ubij-Wowk skrócone do członu Ubij. Tamże, t. 4, Łódź 2017, s. 322.
- 4) Przykładem jest rodzina Gudziów. Michał Gudź (ros. Михаил Гудзь), syn Gabriela i Paraskiewii, ur. 7 września 1876 roku we wsi Wodotuj (Водотії), powiat radomyski, gubernia kijowska (dziś obwód i rejon żytomierski Ukrainy), zamieszkał w Piotrkowie w 1897 roku, tu urodził się jego syn Jan. Michał Gudź był dwukrotnie żonaty: najpierw z Katarzyną ze Sztankiewiczów, potem Emilią. Mieszkał przy ul. Przeskok 3 m. 1. Zmarł w 1953 roku. Jan Gudź (ros. Иоанн Гудзь), syn Michała i Katarzyny (ur. 21 lipca 1902 roku w Piotrkowie) także był dwukrotnie żonaty: pierwszy raz z Anną z Dudków (ur. 25 lipca 1907 roku, córka Jadwigi i nieznanego ojca, zm. ok. 1930 roku), z którą miał dwóch synów: Henryka Zbigniewa (ur. 5 listopada 1923 roku) i Jana Czesława (ur. 24 czerwca 1926 roku). Jako wdowiec 31 stycznia 1944 roku poślubił Mariannę Knosłę, córkę Michała i Marianny, ur. 20 lipca 1919 roku. Obydwie jego żony były Polkami. Mieszkał przy ul. Piłsudskiego 95. W okresie kryzysu pracował 3 dni w tygodniu na robotach publicznych, zaś w czasie II wojny światowej jako tokarz. Zmarł 8 września 1982 roku. Zarówno ojciec, jak i syn do końca okresu międzywojennego nie otrzymali obywatelstwa polskiego, mieli natomiast przedłużane prawo stałego pobytu (po raz ostatni 27 stycznia 1939 roku, z ważnością do 31 grudnia 1941 roku). APPT, SPP, sygn. 48/1/0/11/1564; tamże, sygn. 48/1/0/11/1565; APPT, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej pw. św. Jakuba w Piotrkowie, sygn. 48/294/0/-/39, k. 319, akt nr 635; APPT, ASCPP, sygn.

Często zapewne nie odróżniano ich od Rosjan z uwagi na łączące obydwie narodowości wyznanie prawosławne. Wiadomo także, że Ukraińcy (obok Rosjan i Mołdawian – także prawosławnych) służyli w wojsku w gubernialnym Piotrkowie⁵.

Pierwsza wojna światowa powodowała liczne migracje ludności. Na tereny powiatu piotrkowskiego napływali mieszkańcy terenów przyfrontowych, m.in. okolic Łucka (Луцьк) i Czartoryska (Чарторийськ) na Wołyniu. Jak wynika z analizy imion i nazwisk zawartych na listach uchodźców, znaczna część spośród nich była narodowości ukraińskiej. Znajdowano im mieszkania w gospodarstwach wiejskich w całym ówczesnym powiecie. Przebywając z dala od rodzinnych stron, z miejscowymi Polakami dzielili trudności sanitarne, aprowizacyjne oraz szereg innych niedogodności charakterystycznych dla lat wojny. Grupa uchodźców znalazła się m.in. we wsi Wierzeje w ówczesnej gminie Uszczyń (dziś część Piotrkowa)⁶.

1. Obóz internowanych żołnierzy ukraińskich

Większa grupa Ukraińców pojawiła się w Piotrkowie po 1920 roku, kiedy to wojska Ukraińskiej Republiki Ludowej (URL) pod dowództwem atamana Symona Petlury walczyły u boku Wojska Polskiego w wojnie z sowiecką Rosją (podstawą współdziałania była umowa

48/343/0/-/119 (dawna sygn. II/67), k. 39. Daty zgonów na podstawie inskrypcji nagrobnej (uwaga ta odnosi się też do innych wymienionych w artykule dat zgonów w okresie powojennym).

5 J.K. Janczak, *Ludność*, w: *Dzieje Piotrkowa Trybunalskiego*, red. B. Baranowski, Łódź 1989, s. 250. Obecność osób urodzonych na terytorium Ukrainy potwierdza też analiza akt stanu cywilnego parafii prawosławnej w Piotrkowie. Nazwiska części spośród nich świadczą o ukraińskim pochodzeniu, choć oczywiście nie jesteśmy w stanie nic powiedzieć o ich narodowej autoidentyfikacji. Jedynie w czasie II wojny światowej w części aktów podawano narodowość. Zgodnie z tymi zapisami Ukraińcy byli drugą co do liczebności (po Rosjanach) grupą narodowościową wśród parafian piotrkowskiej cerkwi – dotyczące ich wzmianki pojawiają się częściej niż odnoszące się Białorusinów czy Polaków wyznania prawosławnego. Analizie poddano akta z lat 1866-1914 i 1924-1945, skany dostępne online: <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/zespol/-/zespol/79128> [dostęp: 10.06.2022].

⁶ *Ukraińskie ślady na ziemi piotrkowskiej. Dokumenty z zasobu Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim. Katalog wystawy [Українські сліди на пйотрковській землі. Документи Державного архіву в Пйотркові Трйбунальському]*, oprac. T. Matuszak, A. Piasta, M. Hubka, Piotrków Trybunalski [2018], s. 7, <https://www.piotrkow-tryb.ap.gov.pl/art,380,ukrainskie-slady-na-ziemi-piotrkowskiej-katalog-wystawy> [dostęp: 26.06.2022]. Wierzeje przyłączono do Piotrkowa w 1953 roku. J. Góral, *Ludność miasta w latach 1945-1981*, w: *Dzieje Piotrkowa*, s. 611, 620.

warszawska z 21 kwietnia 1920 roku⁷). Ukraińcy nie zdołali jednak ostatecznie ugrunтоваć niepodległości swego kraju, zaś oddziały Armii URL zostały internowane w Polsce⁸.

Obóz Internowanych nr 11 znajdował się w Piotrkowie przy ul. Szpitalnej (dziś ul. Marii Curie-Skłodowskiej), na terenie koszar Wojska Polskiego⁹. Powstał na przełomie grudnia 1920 i stycznia 1921 roku, został zlikwidowany w listopadzie 1921 roku. Był to najmniejszy z podobnych obozów w Polsce. W lutym 1921 roku znalazło się tam 372 wojskowych i członków ich rodzin, ale na przestrzeni czasu ta liczba ulegała wahaniom. Jesienią odnotowano tam aż 546 osób¹⁰. W obozie dyslokowano sztab Armii Czynnej URL, komendantem grupy został pułkownik (później generał chorąży) Anton Puzyckij [Антін Пузицький]¹¹. Część internowanych mieszkała też przy ul. Krakowskiej 13 (dziś ul. Krakowskie Przedmieście)¹².

7 Szerzej zob. М. Дорошко, В. Матвієнко, *Варшавська угода 1920 року України і Польщі: історія підписання й уроки для сьогодення*, в: *Спадщина Пилсудського та Петлюри. Минуле, сьогодення та майбутнє партнерства Польщі та України. Монографія*, ред. В. Балюк, Ю. Макар, М. Дорошко, Київ-Люблін 2021, s. 43-59.

8 Pod koniec 1920 roku przebywało w Polsce około 27 tys. żołnierzy ukraińskich i około 7 tys. emigrantów cywilnych. Liczba internowanych stale malała, w kwietniu 1921 roku w obozach przebywało około 13 tys. żołnierzy ukraińskich. Przyczyną malejącej ich liczby było nielegalne początkowo opuszczanie obozów, a następnie podejmowanie stałej pracy i uzyskiwanie zgody na osiedlenie się poza obozem, rzadziej – dobrowolne wyjazdy na Ukrainę (związane z ryzykiem narażenia na represje bolszewickie) czy do innych krajów (Czechosłowacja, Francja). Było to na rękę polskim władzom, dążącym do likwidacji obozów, w których ostatecznie pozostały kobiety z dziećmi i osoby starsze niezdolne do pracy. Ostatnie obozy zamknięto w 1924 roku, odtąd społeczność internowanych żołnierzy przekształciła się w ukraińską emigrację polityczną. E. Wiszka, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920-1939*, Toruń 2004, s. 26-29.

9 Były to nieistniejące dziś koszary w zabudowaniach dawnego klasztoru Franciszkanów, utworzone w XIX wieku i służące kolejno żołnierzom rosyjskim i polskim. We wrześniu 1939 roku zbombardowane przez Luftwaffe, a następnie rozebrane.

10 К. Павельчик-Дура, *Интернированные украинцы в Польше в 1920-х годах (по документам Государственного архива в Петровке Трибунальском)*, „Історичний архів. Наукові студії”, 13 (2014), s. 148. Podaje się też liczbę 576 osób: V. Wiernicka, *Ukraińska emigracja w II RP*, <https://ciekawostkihistoryczne.pl/2022/03/15/ukrainska-emigracja-w-ii-rp/> [dostęp: 17.05.2022].

11 І.В. Срібняк, *Обезброєна, але нескорена. Інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921-1924 р.р.)*, Київ-Філадельфія 1997, s. 25. А. Пузыцький уродził się 13 stycznia 1874 roku w Taraszczu (Тараша, dziś obwód kijowski). Przed oraz w czasie I wojny światowej oficer armii carskiej, następnie ukraińskiej. Poparł powstanie przeciwko hetmanowi Pawłowi Skoropadskiemu. W czasie internowania w Kaliszu kierował towarzystwem „Zaporożec” (1920-1933). Pozostawił wspomnienia na temat ukraińskich walk wyzwoleniczych. Zmarł w 1945 roku w Kaliszu i tam został pochowany (grób zniszczono w okresie PRL, podobnie jak groby innych ukraińskich generałów). К.С. Науменко, *Пузицький Антін Олексійович*, http://www.history.org.ua/?termin=Puzytskyj_A [dostęp: 17.05.2022]; A. Kolańczuk, J. Rejt, *Kalisz – centrum ukraińskiego życia społecznego w międzywojennej Polsce*, <https://ukrainkanekropolia.org/kalisz-centrum-ukrainskiego-zycia-spoecznego-w-miedzywojennej-polsce/> [dostęp: 17.05.2022].

12 J. Jaroszewski, *Physical Activity of Ukrainian People Interned in Camps on the Territory of the Province of Łódź in the Years 1920-1938*, „Sport i Turystyka. Środkowoeuropejskie Czasopismo Naukowe”, 3 (2020), nr 3, s. 27.

Na tle innych podobnych placówek piotrkowski obóz dla internowanych wyróżniał się pod względem dobrej jakości warunków lokalowych – choć wszystkie te obozy borykały się z trudnościami mieszkalnymi i socjalnymi. Wynikało to z wyniszczenia ziem polskich kilkuletnimi działaniami wojennymi – zakończenie I wojny światowej nie przyniosło upragnionej stabilizacji, gdyż nadal trwały walki w obronie młodej niepodległości i granic Rzeczypospolitej. Polska znajdowała się wówczas w widocznym kryzysie, wręcz zapaści gospodarczej. Do połowy lat 20. nie udało się uzyskać poziomu wydolności rolnictwa i hodowli w takiej skali, jaka panowała przed wybuchem Wielkiej Wojny. W kraju, którego podstawę gospodarki stanowiły właśnie rolnictwo i hodowla, niedobory aprowizacyjne były szczególnie dotkliwe – zarówno dla ludności cywilnej, jak i wojska. Dotyczyło to oddziałów Wojska Polskiego oraz przebywających na terenie Polski żołnierzy ukraińskich. Z tego też powodu poważnym problemem było zapewnienie internowanym wyżywienia zgodnego z ustalonymi uprzednio normami (odpowiadały one wyżywieniu żołnierzy polskich)¹³.

Internowanym m.in. w Piotrkowie pomocy udzielała warszawska filia Ukraińskiego Towarzystwa Czerwonego Krzyża¹⁴.

Zdrowotność internowanych żołnierzy była uzależniona również od warunków lokalowych i codziennej diety. We wszystkich obozach liczba chorych wahała się od kilku do dziesięciu procent osób. Internowani w większości obozów posiadali własny personel medyczny, zaś przypadki zapadalności na takie choroby jak tyfus czy czerwonka należały do rzadkości. Duży wpływ na poprawę warunków panujących w obozie piotrkowskim miał jego półotwarty charakter – faktycznie był miejscem stałego zakwaterowania, a nie izolacji. Żołnierze ukraińscy mieli w ciągu dnia możliwość opuszczania obozu i swobodnego poruszania się po mieście i jego okolicy. Mogli oni zatem dorabiać sobie do obozowego wyżywienia, podejmując pracę zarobkową u lokalnych rolników¹⁵.

Na uwagę zasługuje życie kulturalne żołnierzy URL internowanych w Piotrkowie. Należy przy tym pamiętać, że w obrębie obozów osadzeni mieli prawo do swobodnego poruszania się, mogli prowadzić działalność oświatową, kulturalną, religijną, sportową oraz wydawniczą, mogli tworzyć i prowadzić warsztaty rzemieślnicze¹⁶.

W obozie internowanych w Piotrkowie w 1921 roku funkcjonowało kółko kulturalno-oświatowe posiadające cztery sekcje: nauczania, wykładową, teatralną i czytelniczną.

13 *Walczące z bolszewicką nawałą Wojsko Polskie, wspierane było od 1920 r. m.in. przez oddziały ukraińskie. Żołnierze ci w wyniku zmiennych kolei wojny częściowo znaleźli się w obozach internowania, z których jeden znajdował się w Piotrkowie*, 4.05.2022, <https://www.piotrkow-tryb.ap.gov.pl/art,568,walczace-z-bolszewicka-nawala-wojsko-polskie-wspierane-bylo-od-1920-r-min-przez-oddziały-ukraińskie-żołnierze-ci-w-wyniku-zmiennych-kolei-wojny-częściowo-znaleźli-się-w-obozach-internowania-z-których-jeden-znajdował-się-w-piotrkowie> [dostęp: 23.05.2022].

14 I.B. Срібняк, *Обезброєна, але нескорена*, s. 73.

15 *Walczące z bolszewicką nawałą* [dostęp: 23.05.2022].

16 E. Wiszka, *Emigracja ukraińska*, s. 27.

Staraniem kółka utworzono szkołę dla analfabetów i osób słabo posługujących się pismem. Obozowa studencka gromada organizowała kursy języka niemieckiego i francuskiego, historii ukraińskiego piśmiennictwa. Chór internowanych w Piotrkowie, składający się z 30 osób, występował nie tylko przed ukraińskimi żołnierzami, lecz także w sąsiednich polskich miastach¹⁷. W obozie drukowano czasopisma, o których mowa będzie poniżej.

W Piotrkowie działał w 1921 roku Związek Internowanych Ukraińskich Studentów¹⁸. Należeli doń m.in. Borys Monkewycz (Борис Монкевич, w polskojęzycznych dokumentach nazwisko zapisywano też w formie Monkiewicz)¹⁹, Ilko Chmieluk (Ілько Хмелюк) i Dawid Lapin (Давид Ляпін). Przejawem jego działania był wieczór wokalnomozykalny na rzecz niezamożnych studentów ukraińskich, którym Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego zezwoliło na studiowanie w polskich wyższych uczelniach. Spotkanie, które odbyło się 13 sierpnia 1921 roku w sali „Znicz”, rozpoczęła pieśń *Gaudeamus*. W programie znalazły się śpiewy chóralne i solowe, wiązanka pieśni ludowych, tańce, a nawet „arlekinada na tle terroru bolszewickiego” – życie kulturalne na bieżąco reagowało więc na aktualne wydarzenia. Oprócz reprezentantów Związku, którzy w jego imieniu wystąpili do Starostwa o zgodę na organizację wspomnianego wieczoru, wzięli w niej udział m.in. Jewhen Małaniuk, A. Pysaniuk, A. Samarski, E. Zwolski²⁰.

W obozie wydawano kilka czasopism. „Na chwylach żyttia” („На хвилях життя”) („Na falach życia”) było dwutygodnikiem literackim, redagowanym przez Koło Kulturalno-Oświatowe Sztabu Armii Ukraińskiej Republiki Ludowej. Redaktorem był Jewhen

17 I.B. Срібняк, *Обеззброєна, але нескорена*, s. 65.

18 APPT, SPP, sygn. 48/1/0/1/73, k. 139-143. Dotychczasowa literatura nie wspomina o istnieniu w Piotrkowie tej organizacji. Jedynie Olha Humeniuk nadmienia ogólnie, że organizacje akademickie o charakterze kulturalno-oświatowym działały we wszystkich obozach internowanych żołnierzy ukraińskich. O. Gumeniuk, *Kulturalno-oświatowa działalność w obozach internowanych w Polsce w kontekście ukraińskiej studenckiej emigracji*, „Historia i Polityka”, 2014, nr 11, s. 119; zob. też. O. Humeniuk (O. Гуменюк), *Organizacje młodzieżowe w obozach dla internowanych z Armii Ukraińskiej Republiki Ludowej w Polsce [Молодіжні організації в таборях інтернованої Армії Української Народної Республіки в Польщі = Youth organizations in the interned camps Army of Ukrainian National Republic in Poland]*, w: *Polska i Ukraina: Problemy i perspektywy [Польща і Україна: Проблеми та перспективи = Poland and Ukraine: Problems and Prospects]*, red. M. Apollo, M. Krupska-Klimczak, Kraków 2019, s. 371-399 [artykuł w języku ukraińskim].

19 Borys Monkewycz, syn Hryhorija i Paraski, ur. 25 marca 1896 roku we wsi Bagowica (Баговиця) w powiecie kamienieckim (dziś w obwodzie chmielnickim). Ukończył szkołę realną i wojskową w Odessie. Był sotnikiem armii URL, walczył m.in. pod Krutami. Internowany w Piotrkowie Trybunalskim. Wydał kilka wspomnieniowych książek. Wykładał na Politechnice Warszawskiej i Ukraińskiej Akademii Gospodarczej w Podiebradach (Czechosłowacja). Zmarł 7 lutego 1971 roku w Montrealu; P.M. Яців, Монкевич Борис Григорович, https://esu.com.ua/search_articles.php?id=69174 [dostęp: 19.06.2022].

20 APPT, SPP, sygn. 48/1/0/1/73, k. 141-142.

Małaniuk (Євген Маланюк)²¹. Ogółem wyszły dwa numery, odbijane na powielaczu w nakładzie 100-150 egzemplarzy. Pierwszy numer ukazał się 1 marca 1921 roku, obejmował 16 stron formatu 21×30 cm²².

Celem pisma było

wyświetlać prawdziwie, na ile to będzie możliwe, z państwowego, społecznego i wojskowego punktu widzenia, tak ogólne ukraińskie, jak i nasze wojskowe obozowe życie [...] aby uniknąć złej politycznej chwili, być do wszystkiego gotowym oraz z pewną wiarą i siłą zwycięzców szczęśliwie wypłynąć na szerokie wody Ojczyzny Ukrainy. [...] Planowano zamieszczać poezję, opowiadania, powieści, pieśni, satyrę, notatki z niedawnej przeszłości i bieżące, artykuły odbijające życie literackie, państwowe, wojskowe i polityczne, dzienniki i wspomnienia z ukraińskich walk i powstań, różne ilustracje itp.²³ – tak redakcja wyjaśniała, dlaczego podjęła się wydawania pisma.

Zamieszczono w nim m.in. artykuły: *Godność narodowa* W. Arnadijiwa (nr 1), *Zimowy pochód Armii URL* (nr 1-2) czy dotyczący 60. rocznicy śmierci Tarasa Szewczenki, a także portrety T. Szewczenki i gen. Mychajła Omelanowycza-Pawlenki, które wykonał W. Chmeluk. Publikowano też relacje o szkole dla analfabetów i w ogóle o prowadzonym nauczaniu, wiersze i kronikę obozową. Oprócz wymienionych J. Małaniuka i W. Arnadijiwa w dwutygodniku pisali: N. Hrymajło, I. Melnyk, M. Bezpałko, W. Kuszcz²⁴. Pismo było ilustrowane rysunkami; na ostatniej stronie np. umieszczono ukraiński Tryzub na tle schematycznej mapy Ukrainy z zaznaczonymi rzekami i wybrzeżem Morza Czarnego.

Pismo literacko-wojskowe „Ternystyj szlach” [„Тернистий шлях”] („Ciernisty Szlak”) było wydawane przez Oddział Kulturalno-Oświatowy I Dywizji Karabinów Maszynowych.

21 Jewhen Małaniuk, syn Fylymona, ur. 1 lutego 1897 roku w Nowoarchangielsku (Новоархангельськ) na Chersońszczyźnie (dziś w obwodzie kirowohradzkim). W czasie I wojny światowej ukończył szkołę wojskową w Kijowie, walczył w armii carskiej, a później ukraińskiej. Był adiutantem generała Wasyla Tiutiunnyka, głównodowodzącego Armią Naddnieprzańską Ukraińskiej Republiki Ludowej. Internowany w Kaliszu i Piotrkowie. W latach 1923-1929 studiował w Ukraińskiej Akademii Gospodarczej w Podiebradach, uzyskując tytuł inżyniera hydrotechnika. Był dwukrotnie żonaty: z Zoją Rawycz, poznaną w Podiebradach studentką medycyny (małżeństwo po kilku latach się rozpadło, Zoja została w Pradze), następnie z Bogumiłą Sawicką, z którą miał syna Bogdana. W 1944 roku wyjechał do Niemiec, w 1949 roku do USA. Zmarł 16 lutego 1968 roku w Nowym Jorku. Publikował zbiory poezji i esejów, rozważania i szkice na tematy literaturoznawcze, kulturoznawcze oraz historiozoficzne. Obecnie w obwodzie kirowohradzkim przyznawana jest nagroda literacka im. Jewhena Małaniuka. D. Warzocha, *Prasa piotrkowska w latach 1915-1945*, Piotrków Trybunalski 2022, s. 788-789, https://www.academia.edu/73385919/Prasa_piotrkowska_w_latach_1915_1945.

22 E. Wiszka, *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920-1939*, Toruń 2001, s. 172. Egzemplarz numeru 1 zachowany w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie, sygn. 24.10.2.6.

23 „На хвилях життя”, 1921, nr 1, s. 2. Przekład polski za: E. Wiszka, *Prasa emigracji*, s. 173.

24 E. Wiszka, *Prasa emigracji*, s. 173.

Redaktorem był O. Kozłowskiy [О. КОЗЛОВСЬКИЙ]. Ukazał się jeden numer odbity na powielaczu, bez dokładnej daty wydania, jeden z artykułów nosi datę 28 marca 1921 roku.

W piśmie znalazły się m.in.: artykuł o Wyższej Radzie Wojskowej, opowiadania na tematy wojskowe, wiersze (m.in. *Ciernistym szlakiem* M. Kozaka), relacja o pracy kulturalno-oświatowej w obozie, rubryka „Rozrywka” i kronika. Wśród autorów oprócz wymienionych O. Kozłowskiego i M. Kozaka znaleźli się Borys Monkewycz, Jewhen Małaniuk i A. Jakymczuk²⁵.

Pierwszy numer „Wsim” [„Всім”] („Wszystkim”; tytuł jednocześnie stanowił akronim słów „ВІЛЬНЕ СЛОВО і МАЛЮНОК” – „Wolne Słowo i Obrazek”) ukazał się 24 lutego, ostatni (38) – 27 kwietnia 1921 roku. Redaktorem był Wasyl Prochoda (Василь Прохода)²⁶, nieformalnym wydawcą – Dywizja Karabinów Maszynowych. Periodyk był pisany i rysowany odręcznie; prawdopodobnie każdy numer w jednym egzemplarzu²⁷.

Miał charakter plakatu, co potwierdza podtytuł: „Ścienny dziennik humoru i satyry internowanych Ukraińców obozu Piotrków”²⁸, a także informacja zamieszczona w piśmie „Na chwylach жыття” (1921, nr 1): „Największa osobliwość to technika. Gazetę-plakat naklejano [na karton], zawieszano, a obok [umieszczano] skrzynkę z napisem: redakcja – czytelnicy mieli tu wrzucać swój materiał”²⁹. Samo pismo deklarowało: „«Wsim»: organ każdego i wszystkich; wydanie anonimowe; nie chce wiedzieć kto jest jego współpracownikiem, wszystkie materiały można przekazywać pod jakimkolwiek pseudonimem; nie cenzuruje się, nie redaguje się, nie wykonuje się korekty, nie drukuje się; stoi poza polityką”³⁰. Różny był format – kartki papieru rysunkowego albo zeszytu szkolnego – i różna wielkość zajętej powierzchni gazety-plakatu.

Przewodnim hasłem było: „*Śmiejemy się – nie płaczemy*”. Większość miejsca zajmowały satyryczne rysunki, tekstu było niewiele. Wiele ilustracji dotyczy (wbrew deklarowanej apolityczności) aktualnego wydarzenia, jakim były rozmowy pokojowe w Rydze (trudno zresztą oczekiwać pominięcia sprawy tak interesującej internowanych Ukraińców). Obrazują je: Orzeł Biały w objęciach bolszewickiego negocjatora, ukraiński

25 Tamże, s. 220-221.

26 Wasyl Prochoda, syn Chomy i Motrii, urodzony 6 stycznia 1891 r. w chutorze położonym 15 wiorst na wschód od stancyi Pawłowskiej na Kubaniu. Na początku I wojny światowej w armii carskiej, w latach 1915-1918 w niewoli austriackiej, po zwolnieniu w armii ukraińskiej. Internowany w Piotrkowie i Strzałkowie. Prowadził działalność oświatową, od 1932 roku był wykładowcą Ukraińskiej Akademii Gospodarczej w Podiebradach. Po II wojnie światowej więziony w ZSRR, następnie deportowany do Czechosłowacji. Wyemigrował do USA. Zmarł 8 listopada 1971 roku. Szerzej zob. D. Warzocha, *Prasa piotrkowska*, s. 814-815.

27 E. Wiszka, *Prasa emigracji*, s. 136-137.

28 Używana wówczas ukraińska nazwa Piotrkowa Trybunalskiego brzmiała Petrokiw [Петроків] i taka forma występuje w ukraińskiej literaturze historycznej dotyczącej omawianych zagadnień. Obecnie najczęściej używane są warianty fonetycznego zapisu polskiej nazwy, np. Пйотркув-Трибунальський i Пётрков Трибунальський.

29 „На хвилях життя”, 1921, nr 1, s. 14, polski przekład za: E. Wiszka, *Prasa emigracji*, s. 137.

30 Cyt. za: E. Wiszka, *Prasa emigracji*, s. 137.

Tryzub rozpięty na krzyżu, Ukraina rozrywana przez sąsiadów, flagi Polski i Rosji na tle mapy z „ryską” granicą, powitanie żołnierza polskiego i czerwonoarmisty nad głową przyniawanego kozaka ukraińskiego, dziennik Lwa Trockiego pisany w jidysz itp. W podobny sposób „opisywano” życie obozowe³¹.

Być może w Piotrkowie ukazywał się także „Łystok objaw” [„Листок об’яв”] („Kartka Ogłoszeń”). Informację taką podaje Ihor Sribniak³². Z kolei Arkadij Żywotko³³ oraz *Encyklopedia ukraińoznawstwa* (pod red. Wołodymyra Kubijowycza)³⁴ wymieniają ten tytuł jako wydawany w obozie w Pikulicach.

W trosce o duchowe potrzeby internowanych w 1921 roku w Piotrkowie podjęto prace nad organizacją specjalnej, przeznaczonych dla nich kaplicy. Sytuację komplikowało jednak zróżnicowanie wyznaniowe żołnierzy. Większość przebywających w Piotrkowie Ukraińców była prawosławna, zdecydowanie mniej było grekokatolików³⁵. Mogli oni korzystać z istniejącej w mieście cerkwi pw. Wszystkich Świętych. Wprawdzie proboszcz miejscowej parafii prawosławnej ks. Andrzej Karłowicz (Андрей Карпович) twierdził, że nie ma nic przeciwko odprawianiu nabożeństw w cerkwi przez ukraińskich duchownych, jednak wkrótce okazało się, że nie może dojść do porozumienia z ks. Pawłem Paszczewskim [Павло Пащевський], opiekunem duchowym internowanych w Piotrkowie Ukraińców. Prawdopodobnie duchowny ukraińskich żołnierzy używał w odprawianych nabożeństwach

31 Tamże, s. 137. Jako publikujące teksty satyryczne i folklorystyczne pismo wspomina też Rostysław Kramar, nie omawiając jednak jego treści. R. Kramar, *Folklor polityczny w czasopiśmie emigracji ukraińskiej wydawanych w międzywojennej Polsce*, „Acta Polono-Ruthenica”, 4 (2017), nr 22, s. 49.

32 I.V. Срібняк, *Обеззброєна, але нескорена*, s. 65.

33 А. Животко, *Історія української преси*, Київ 1999, s. 323.

34 С. Янів, *Гумористична преса*, в: *Енциклопедія українознавства*, ред. В. Кубійович, Paris-New York 1955-1957, s. 460.

35 M.Ł. Majewski twierdzi, że o przynależności wyznaniowej jednej osoby brak danych; z pewnością był to żołnierz ukraiński narodowości czeczeńskiej Aleksander Murat (ur. 5 lipca 1895 roku w mieście Temir-Chan-Szura na Kaukazie – dziś Bujnakszk [Буйнакск] w Dagestanie), co do którego można się domyślać, że był wyznawcą islamu, później zaś przyjął katolicyzm – inaczej nie mógłby poślubić katoliczki. Żoną A. Murata była Marianna z Włodarczyków (ur. 6 września 1899 roku w Górkach Dużych koło Tuszyna w powiecie łódzkim), mieli troje dzieci: Janinę (ur. 19 listopada 1924 roku w Rusocinach), Józefa (ur. 8 listopada 1926 roku w Dziewulinach), Stanisława (ur. 17 września 1930 roku w Dziewulinach). Po kilku latach pracy z Rusocinach i Dziewulinach (gmina Grabica) Muratowie powrócili do Piotrkowa, mieszkali przy ul. Stalowej 6 m. 2, następnie ul. 1 Maja 11 m. 2. Aleksander Murat pracował wtedy w hucie szkła „Kara”. Zmarł w 1970 roku w Piotrkowie i został tu pochowany. APPT, SPP, 48/1/0/11/1739, k. nlb.; M.Ł. Majewski, *Ukraińska emigracja polityczna w powiecie piotrkowskim w latach 1920-1939*, „Історичний архів. Наукові студії”, 2015, nr 15, s. 77-93, https://shron1.chtyvo.org.ua/Majewski_Marcin_Lukasz/Ukraińska_emigracja_polityczna_w_powiecie_Piotrkowskim_w_latach_1920_1939.pdf, s. 10 [dostęp: 23.05.2022]. Kopia artykułu zamieszczona w Internecie nie posiada paginacji, podaję więc numer strony wygenerowany w pliku PDF (uwaga ta odnosi się także do wszystkich kolejnych odsyłaczy do wymienionego artykułu).

języka ukraińskiego, nie zaś wedle tradycji staro-cerkiewno-słowiańskiego. Zarówno ks. Andrzej Karpowicz, jak bp Włodzimierz (tymczasowy zwierzchnik Cerkwi prawosławnej w Polsce) obawiali się, że piotrkowska parafia zostanie zukrainizowana, a następnie władze przywrócą w niej obrządek grecki³⁶. To z kolei stawiałoby na słabszej pozycji mieszkańców w Piotrkowie Rosjan³⁷.

Ostatecznie władze, choć zaleciły internowanym Ukraińcom korzystanie z piotrkowskiej świątyni, zezwoliły jednocześnie na utworzenie ukraińskiej kaplicy w dwóch pomieszczeniach lokalu przy ul. Krakowskiej 13³⁸, który wynajmowało kilku internowanych żołnierzy. Do jej urządzenia miało być wykorzystane wyposażenie dawnej wojskowej cerkwi rosyjskiego 8 Pułku Strzelców znajdującej się w tzw. zamku królewskim³⁹ (wówczas porządkowanym, od 1922 roku muzeum⁴⁰). Wymiana korespondencji między władzami wojskowymi, policją, administracją powiatową i proboszczem ks. Andrzejem Karpowiczem nie dała jednak rezultatu. Policja twierdziła, że utensylia przekazano parafii, proboszcz temu zaprzeczał. Najwidoczniej miał rację, skoro odpowiedzialny za remont zamku królewskiego architekt powiatowy w odpowiedzi na pismo starosty wyjaśnił, że sprzęt pocerkiewny znajduje się nadal na zamku i może zostać wydany dowództwu

-
- 36 Piotrkowska parafia prawosławna powstała jeszcze w XVIII wieku, założona przez Greków uchodzących przed tureckimi prześladowaniami. W późniejszej legendzie Grecy (których potomkowie dawno się spolonizowali) zamienili się w prześladowanych przez carat grekokatolików (unitów). Na temat przybycia Greków do Piotrkowa oraz nieporozumień wokół ich przynależności wyznaniowej zob. M. Gąsior, *Suplement do Przewodnika po Piotrkowie Trybunalskim Michała Rawity-Witanowskiego*, Piotrków Trybunalski 1999, s. 24-26; tenże, *Obalanie legend*, „Spotkania z Zabytkami”, 2001, nr 9, s. 18.
- 37 Charakterystyczne jest, że ks. A. Karpowicz prowadził cerkiewne księgi stanu cywilnego w języku rosyjskim aż do 1935 roku, dopiero z początkiem następnego roku przechodząc na język polski – przeszło 20 lat po zakończeniu w Piotrkowie rosyjskiego panowania. W czasie II wojny światowej, z początkiem 1941 roku powrócił do prowadzenia ksiąg po rosyjsku. APPT, Akta stanu cywilnego Parafii Prawosławnej w Piotrkowie, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/zespol/-/zespol/79128> [dostęp: 10.06.2022]. Nawiasem mówiąc, także na grobie zmarłego w 1947 roku duchownego znajduje się rosyjska inskrypcja.
- 38 Dziś pod tym adresem znajduje się blok mieszkalny wybudowany w okresie PRL, chodzi więc o inny, nieistniejący już obiekt.
- 39 Budowla powszechnie tak nazywana w istocie nie jest zamkiem, lecz wieżą mieszkalną, pełniącą funkcję rezydencji królewskiej w okresie sejmowym. Szerzej zob. I. Buchalska, P. Gajda, Z. Ziemia, *Spacerem po Piotrkowie. Przewodnik historyczny*, Piotrków Trybunalski 2020, s. 21-28.
- 40 Zdeastwowaną budowlę zaczęto remontować już pod koniec I wojny światowej, po opuszczeniu przez wojsko austriackie w lipcu 1918 roku. Przejął ją wówczas Komitet Odbudowy Zamku Piotrkowskiego. Oficjalny akt dzierżawy zamku wystawiony przez władze wolnej już Rzeczypospolitej wręczono Oddziałowi Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego 18 listopada 1919 roku. Po koniecznym remoncie i adaptacji 15 października 1922 roku znowu otwarte zostało Muzeum Krajoznawcze Ziemi Piotrkowskiej. *Historia Muzeum*, <https://muzeumpiotrkow.pl/o-muzeum/historia-muzeum/> [dostęp: 10.06.2022].

obozu dla internowanych po uprzednim skontaktowaniu się z nim⁴¹. Co stało się z wyposażeniem cerkwi, nie wiadomo⁴².

Stopniowo liczba osadzonych zaczęła się zmniejszać, bo część byłych żołnierzy wyjechała za granicę lub do większych miast, gdzie było łatwiej o zatrudnienie. Pewna grupa wojskowych zdecydowała się jednak na pozostanie w Piotrkowie i okolicach po znalezieniu pracy np. w rolnictwie⁴³. Także sam Piotrków powoli podnosił się z wywołanej wojnami zapaści gospodarczej, a istniejące zakłady przemysłowe – m.in. piotrkowskie huty szkła – dawały szansę zatrudnienia⁴⁴.

Po rozwiązaniu obozu internowanych przeniesiono do obozu w Strzałkowie w Poznaniańskim, skąd kierowano ich następnie do innych obozów, m.in. w Kaliszu⁴⁵. W następnych latach jednak część wróciła do Piotrkowa.

2. Ukraińcy w Piotrkowie po 1921 roku

W dotychczasowej literaturze przedmiotu można znaleźć informację, że w latach 1920-1928 w piotrkowskim Starostwie Powiatowym zarejestrowało się łącznie 96 żołnierzy i 4 cywilnych obywateli Ukraińskiej Republiki Ludowej⁴⁶. Liczba ta zmniejszyła się w przeciągu następnych 3 lat o 10 osób, na co wskazują wyniki drugiego powszechnego spisu ludności z 9 grudnia 1931 roku. Według oficjalnych danych spisowych na początku lat 30. na terenie powiatu piotrkowskiego żyło 88 osób posługujących się na co dzień językiem ukraińskim oraz 2 osoby władające językiem ruskim, z czego w samym Piotrkowie mieszkały 64 osoby narodowości ukraińskiej⁴⁷.

41 M.Ł. Majewski, *Ukraińska emigracja*, s. 10.

42 Utworzenie kaplicy dla internowanych w Piotrkowie żołnierzy ukraińskich – korespondencja: APPT, SPP, sygn. 48/1/0/1/171, skany dostępne online: <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/23754333> [dostęp: 14.06.2022]. W okresie zaboru rosyjskiego istniała w Piotrkowie jeszcze trzecia cerkiew, która mieściła się w auli gimnazjum męskiego (dziś I LO im. Bolesława Chrobrego). O jej wyposażeniu jednak nie wspominało, być może zginęło jeszcze w czasie I wojny światowej. Los wyposażenia cerkwi pułkowej mógł być podobny.

43 V. Wiernicka, *Ukraińska emigracja*.

44 *Ukraińskie ślady na ziemi piotrkowskiej*. Duża grupa Ukraińców pracowała też w Zakładach Przemysłowo-Szkolnych dla Inwalidów Wojennych, mieszczących się przy ul. Bykowskiej 118 (dziś ul. Wojska Polskiego). APPT, SPP, sygn. 48/1/0/1/172.

45 E. Wiszka, *Prasa emigracji*, s. 107.

46 M.Ł. Majewski, *Ukraińska emigracja*, s. 2.

47 Tamże. Podział na język ukraiński i ruski jest oczywiście sztuczny i stanowi spuściznę okresu zaborów, gdy Ukraińców mieszkających w ówczesnej austriackiej Galicji nazywano Rusinami.

Sporadycznie osiedlali się w Piotrkowie Ukraińcy walczący w szeregach Armii URL, ale posiadający obywatelstwo innych państw, jak np. kandydat teologii prawosławnej Ananiasz Tarnowiecki, poddany rumuński⁴⁸. Nieliczni byli też żołnierze armii ukraińskiej narodowości polskiej⁴⁹.

Analiza materiału źródłowego wskazuje jednak na większą liczebność Ukraińców w międzywojennym Piotrkowie niż podawała dotychczasowa literatura przedmiotu. Ogółem można przyjąć, że w mieście krócej lub dłużej przebywało (poza okresem internowania) co najmniej 140 przedstawicieli tej narodowości. Natomiast jeżeli dodamy tych, których stałe zameldowanie w mieście nie jest dostatecznie potwierdzone (pracowali i mieszkali w okolicznych miejscowościach, gdzie najczęściej uzyskiwali pracę w rolnictwie), liczba ta wzrasta do ponad 170 osób⁵⁰. Niższe liczby wynikające ze spisu powszechnego przeprowadzonego w 1931 roku wynikają zarówno z asymilacji (być może narodowość polską deklarowała część osób żyjących w małżeństwach mieszanych, mających już dzieci urodzone w Polsce i ochrzczone w obrządku rzymskokatolickim), jak i społecznej mobilności: nie wszyscy mieszkali w Piotrkowie stale przez kilka czy kilkanaście lat, wyprowadzając się z miasta, i przeciwnie – przybywających do niego z różnych części Polski.

Liczba Ukraińców w Piotrkowie ulegała wahaniom. Część zwolnionych z internowania pozostawała na miejscu, inni wyjeżdżali do innych miast. Z drugiej strony już po 1921 roku na dłuższy lub krótszy okres osiedlali się w Piotrkowie Ukraińcy przybyli z innych ośrodków (np. zwolnieni z obozów w Kaliszu czy Strzałkowie). Niewykluczone, że takie przemieszczanie się między miejscowościami, w których wcześniej były zlokalizowane obozy internowanych, miało na celu poszukiwanie pracy w miejscach, gdzie istniała

48 APPT, SPP, sygn. 48/1/0/1/161, k. nlb.; tamże, sygn. 48/1/0/1/188, k. 223-229. Ananiasz Tarnowiecki, urodzony 14 października 1892 roku w Borowcach (*Борисци*) w powiecie Zastawna (Заставна) – dziś w obwodzie czerniowieckim, przebywał od stycznia do lipca 1921 roku w Piotrkowie, następnie w obozie internowanych w Strzałkowie, później zamieszkał w Piotrkowie przy ul. Bykowskiej 55, u swojej narzeczonej, która zresztą starała się u władz o zgodę na stały pobyt A. Tarnowieckiego w mieście (Jadwiga Netzel, urodzona 15 października 1897 roku w Przygłowie, córka Jana i Julii, wyznania ewangelickiego. APPT, Akta stanu cywilnego Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Piotrkowie, sygn. 48/328/0/-/7, k. 167, akt nr 176).

49 Byli to np. Antoni Mianowski i Kazimierz Miedzianowski – Polacy z Ukrainy. APPT, SPP, sygn. 48/1/0/1/188, k. 241-252.

50 Obliczenia własne na podstawie: APPT, SPP, sygn. 48/1/0/1/160-48/1/0/1/173, 48/1/0/1/176-48/1/0/1/178, 48/1/0/1/186-48/1/0/1/188, 48/1/0/11/1565, 48/1/0/11/1566, 48/1/0/11/1572, 48/1/0/11/1580, 48/1/0/11/1583, 48/1/0/11/1604, 48/1/0/11/1608, 48/1/0/11/1618, 48/1/0/11/1621, 48/1/0/11/1626, 48/1/0/11/1631, 48/1/0/11/1655, 48/1/0/11/1660, 48/1/0/11/1665, 48/1/0/11/1667-48/1/0/11/1669, 48/1/0/11/1675, 48/1/0/11/1693, 48/1/0/11/1700, 48/1/0/11/1708, 48/1/0/11/1709, 48/1/0/11/1712, 48/1/0/11/1739, 48/1/0/11/1743, 48/1/0/11/1746, 48/1/0/11/1753, 48/1/0/11/1757, 48/1/0/11/1763, 48/1/0/11/1764, 48/1/0/11/1766-48/1/0/11/1771, 48/1/0/11/1774, 48/1/0/11/1778, 48/1/0/11/1834, 48/1/0/11/1835.

możliwość kontaktu z grupami rodaków, wzmacniającego poczucie bezpieczeństwa wobec konieczności aklimatyzacji w nowym środowisku.

„Zadomowienie” w miejscu emigracyjnego pobytu wiązało się m.in. z zakładaniem rodzin. Nie ulega wątpliwości, że młodzi Ukraińcy (z reguły kawalerowie w wieku około 20-30 lat⁵¹) w okresie swego pobytu zawierali znajomości z piotrkowskimi dziewczętami, skutkujące później małżeństwami mieszanymi⁵². Naturalną kolejną rzeczą układali sobie życie, skoro perspektywa powrotu w rodzinne strony okazywała się odległą, a w praktyce wręcz niebezpieczna w obliczu sowieckich represji⁵³. Żeniący się z Polkami Ukraińcy (najczęściej wyznania prawosławnego) asymilowali się szybko, śluby zawierano w kościołach katolickich, tam też chrzczono dzieci⁵⁴. Sporadycznie zdarzały się śluby zawierane

51 Pod względem struktury wiekowej Ukraińcy, którzy po wojnie polsko-rosyjskiej znaleźli się na obszarze powiatu piotrkowskiego, stanowili młodą grupę, ponieważ aż 75% z nich nie przekroczyło 30. roku życia, natomiast 19% było w wieku 30-40 lat. Na 96 zarejestrowanych w latach 1920-1928 w Piotrkowie żołnierzy armii ukraińskiej aż 65 to kawalerzy, przy czym największa ich liczba znajdowała się w pierwszym przedziale wiekowym. M.E. Majewski, *Ukraińska emigracja*, s. 3.

52 Ciekawe informacje przekazuje pismo Antoniego Górnisiewiczza (zamieszkałego w Piotrkowie przy ul. Szpitalnej 8) do starosty piotrkowskiego z dnia 28 września 1921 roku (stylistyka i pisownia oryginalna): „Jeden z internowanych ukraińców niejaki Mikołaj Uboj-Wowk horonży [sic!] czyto podporucznik wojsk ukraińskich przebywając w m. Piotrkowie zapoznał się z córką moją Marią Górnisiewiczówną z którą pragnął się ożenić i w tym celu zostały już poczynione przyszykowania i z mej strony poniesiony został znaczny wydatek pieniężny, lecz wspomniany Uboj-Wowk dopiąć swego celu nie zdążył ponieważ wszyscy internowani ukraińcy w liczbie których znajdował się tenże Uboj-Wowk zostali wysłani do Strzałkowa Poznańskiego i tam do czasu obecnego znajduje się w obozie internowanych ukraińców w oddziale III Baraku № 48. Pragnąc wydać swoją córkę Marię Górnisiewiczównę z[a] wyżej wymienionego Uboj-Wowka ośmielam się najuprzejmiej prosić Wielmożnego Pana Starosty, o łaskawe wydanie mi zaświadczenia o tem, że niema przeszkód aby tenże Uboj-Wowk zamieszkiwał w Piotrkowie, przy czem ja ze swej strony poręczam całym swoim majątkiem i odpowiedzialnością osobistą, że internowany Uboj-Wowk wstąpi w związek małżeński z córką moją Marią Górnisiewiczówną i z Piotrkowa nigdzie się nie wydale, oraz że stawi się na każde wezwanie władzy”. Po przeprowadzeniu 13 października 1921 roku wywiadu przez dzielnicowego L. Rudzińskiego, 23 października Starostwo zwróciło się do Dowództwa Obozu Internowanych Ukraińców w Strzałkowie, stwierdzając, „że przeciw zwolnieniu z obozu [...] Mikołaja Uboj-Wowka i przeciw wyjazdowi jego do Piotrkowa nie zachodzą żadne przeszkody”. APPT, SPP, sygn. 48/1/0/1/188, k. 237-240. Czy jednak doszło ślubu z Marią Górnisiewiczówną, nie wiadomo. Na piotrkowskim cmentarzu prawosławnym spoczywają Mikołaj Ubij-Wowk (różnica jednej litery: Uboj – Ubij wskazuje, że chodzi o tę samą osobę), lat 69, zm. 25 września 1963 roku (tj. ur. w 1894 roku), i jego żona Klaudia z Afoninych Ubij-Wowk (ur. 5 września 1899 roku, zm. 27 kwietnia 1965 roku). Być może Mikołaj ostatecznie nie zdecydował się na ożenek z M. Górnisiewiczówną bądź Klaudia z Afoninych była jego drugą żoną. Ustalenie stanu faktycznego uniemożliwiają braki w księgach stanu cywilnego parafii prawosławnej.

53 M.E. Majewski zwraca uwagę, że małżeństw nie było dużo, a na przeszkodzie stała m.in. zła sytuacja materialna wynikająca z braku stałych źródeł utrzymania. M.E. Majewski, *Ukraińska emigracja*, s. 4.

54 Tak np. Nestor Żowtonożko (nazwisko zapisywano później także jako Zawtanożko), ur. 1 marca 1900 roku we wsi Rasawa w guberni kijowskiej, który jako internowany żołnierz ukraiński ukończył 1 maja 1922 roku kurs gimnastyczno-strzelecki Dowództwa Okręgu Korpusu nr I w Warszawie, zawarł w dniu 27 stycznia 1924 roku związek małżeński z Marianną Kowalską (ur. 17 września 1905 roku, zm. 18 marca 1985 roku). Ślub odbył się w kościele pw. Św. Jacka w Piotrkowie, tam też ochrzczono dzieci: Zofię Stanisławę

w piotrkowskiej cerkwi prawosławnej czy kościele ewangelickim z miejscowymi kobietami należącymi do tych wyznań, odpowiednio pochodzenia rosyjskiego⁵⁵ lub niemieckiego⁵⁶. Nieliczni ukraińscy imigranci, którzy studiowali w Czechosłowacji, przyjechali stamtąd do Polski z żonami narodowości czeskiej (jak Piotr Waszczenko⁵⁷ czy Piotr Kowerdyński⁵⁸).

Rzadko natomiast mieszkający w Piotrkowie ukraińscy uchodźcy wnioskowali o nadanie obywatelstwa polskiego. Jeszcze rzadziej wnioski te były uwzględniane; jak się wydaje, istotnym argumentem było polskie pochodzenie wnioskodawcy i jego służba w Wojsku Polskim⁵⁹.

-
- (ur. 19 maja 1926 roku) i Jana Klemensa (ur. 15 marca 1937 roku, zm. 19 listopada 1944 roku). Nestor zmarł 9 kwietnia 1976 roku. APPT, SPP, sygn. 48/1/0/11/1667, k. nlb.; daty zgonów na podstawie nagrobka na nowym cmentarzu rzymskokatolickim w Piotrkowie (w tym samym grobie został pochowany zmarły w wieku 1 dnia Adam Zawtanożko, nie podano jednak daty jego śmierci).
- 55 Przykładowo Paweł Rudi, syn Johana Kondratija i Chrystyny, ur. 29 czerwca 1890 roku w miejscowości Rusanówka, ożenił się 3 marca 1926 roku z mieszkającą w Piotrkowie Rosjanką Ludmiłą Gribkową, lat 28, córką Wasilija (nieżyjącego już rosyjskiego urzędnika w Królestwie Polskim) i Aleksandry z Iwanowów. APPT, ASCPP, sygn. 48/343/0/-/105 (dawna sygn. II/52), k. 67-68.
- 56 Przykładem jest Joachim Mazur, syn Stepana i Sołomiji, ur. 2 lutego 1895 roku w miejscowości Masłowa w guberni kijowskiej, który ożenił się z Otylią Weider, córką Leona i Ernestyny z d. Remke, ur. 1 października 1905 roku w Kurnosie. Także ich dzieci były chrzczone w kościele ewangelicko-augsburskim w Piotrkowie. APPT, SPP, sygn. 48/1/0/11/1631.
- 57 Przykładem jest inż. Piotr Waszczenko (ur. 14 czerwca 1896 roku w Kobelakach [Кобеляки] w guberni połtańskiej – dziś w obwodzie połtańskim), który poślubił Miladę Švormovą, ur. 27 grudnia 1905 roku w Nymburku (dziś w kraju środkowoczeskim). Piotr był wyznania prawosławnego, Milada pozostała przy wyznaniu rzymskokatolickim. Mieszkali przy ul. Łódzkiej 19, później Mickiewicza 26. Początkowo wyjeżdżając do Czechosłowacji, gdzie Milada miała rodzinę, otrzymywali tzw. paszporty nansenowskie. W 1937 roku posiadali już obywatelstwo polskie, w związku z czym wydawano im typowe dokumenty. Milada Waszczenko zginęła śmiercią samobójczą w maju 1939 roku, rzucając się pod pociąg towarowy na dworcu w Częstochowie. Według notatki prasowej przyczyną desperackiego kroku stał się rozstrój nerwowy, trudno jednak nie dostrzec związku z pogarszającą się sytuacją polityczną i aneksją Czech przez hitlerowską Rzeszę Niemiecką. APPT, SPP, 48/1/0/11/1778; tamże, sygn. 48/1/0/11/1801, tamże, sygn. 48/1/0/11/1806; tamże, sygn. 48/1/0/11/1832; *Samobójstwo piotrkowianki w Częstochowie*, „Dziennik Narodowy”, nr 135, 27.05.1939, s. 10.
- 58 Piotr Kowerdyński, ur. 24 czerwca 1900 roku w Niemiryńcach [Немирянці] w guberni podolskiej (dziś w obwodzie żytomierskim), syn Hryhorija i Oleny z Żelichowskich. Internowany w Szczypiornie w latach 1920-1922, następnie wyjechał na studia do Czechosłowacji, skąd wrócił do Polski 18 czerwca 1927 roku. Pracował w Okręgowym Urzędzie Ziemskim. W Czechosłowacji poznał, a 8 stycznia 1928 roku w piotrkowskiej cerkwi poślubił Irenę Klimšovą, córkę Josefa i Anny Šafářovej, ur. 22 kwietnia 1904 roku we wsi Cotkylte (dziś w kraju pardubickim, na pograniczu historycznych Czech właściwych i Moraw). Irena Kowerdyńska przyjęła prawosławne wyznanie męża, z chwilą zawarcia małżeństwa utraciła obywatelstwo czechosłowackie. Mieszkali przy ul. Narutowicza 30. APPT, SPP, sygn. 48/1/0/1/78, k. 278-285; tamże, sygn. 48/1/0/1/78, k. 64-69; tamże, sygn. 48/1/0/11/1767, k. nlb.; APPT, ASCPP, sygn. 48/343/0/-/106 (dawna sygn. II/53), k. 209-210.
- 59 Przykładem może być Romuald Jarocki, ur. 15 maja 1895 roku w Koziatynie (powiat berdyczowski, gubernia kijowska), oficer armii Ukraińskiej Republiki Ludowej (wcześniej służył w armii rosyjskiej), syn Polaka i Ukrainki. Walcząc u boku Wojska Polskiego, poczuł się Polakiem i rozpoczął systematyczną naukę języka

Zmarłych Ukraińców grzebano zarówno na lokalnym cmentarzu prawosławnym, jak i na cmentarzach katolickich. Dotyczyło to dawnych żołnierzy, którzy ożenili się z Polkami – wówczas chowano ich w grobach rodzinnych, a nazwiska zapisywano w polskiej pisowni. Wtapiając się w polskie środowisko, nie zapominano jednak o swych korzeniach. W PRL nie było korzystnych uwarunkowań politycznych dla przypomnienia emigracji o orientacji zdecydowanie antykomunistycznej. Wielokulturowość miasta traktowano jako przeszłość. Niewielka liczebność mniejszości ukraińskiej sprzyjała ich wymazywaniu z oficjalnej historii⁶⁰. Nie działała już żadna organizacja ukraińska⁶¹. Jak twierdzi Marcin Ł. Majewski, na piotrkowskim cmentarzu prawosławnym zniszczono większość grobów żołnierzy URL⁶². Trudno dziś stwierdzić jednoznacznie, czy doszło do zamierzonego wandalizmu na polecenie władz, gdyż stan cmentarza przez wiele lat ulegał pogorszeniu (bezpowrotnie przepadło wiele zabytkowych, jeszcze XIX-wiecznych nagrobków, a wiele kwater zajęły współczesne pochówki katolickie). Przetrwały jednak do dziś dwa ukraińskie groby z charakterystycznymi krzyżami (tzw. kozackimi) i nazwiskami podanymi równolegle w wersji polskiej i ukraińskiej. W jednym z nich zostali pochowani Maria Derewjanko z d. Bilawska (Марія Дерев'янка Білявська, 1862-1931) i Mikołaj Derewjanko (Микола Дерев'янка, 1888-1978), w drugim zaś Halina Derewjanko (Галина Дерев'янка, 1922-

polskiego, który opanował. Internowany w Piotrkowie (w tym czasie 24 kwietnia 1921 roku przeszedł z prawosławia na katolicyzm) i Strzałkowie, po zwolnieniu wrócił do Piotrkowa i służył w 25. Pułku Piechoty. W styczniu 1923 roku został oficjalnie uznany za obywatela polskiego i wpisany do ksiąg ludności w Piotrkowie. APPT, SPP, sygn. 48/1/0/1/172, k. 95-115.

- 60 W wydanej u schyłku PRL monografii Piotrkowa Trybunalskiego na obecność Ukraińców wskazuje jedynie wzmianka o posługiwaniu się na początku lat 30. XX wieku przez kilkudziesięciu mieszkańców miasta językiem ukraińskim. J.K. Janczak, *Ludność Piotrkowa w latach międzywojennych*, w: *Dzieje Piotrkowa*, s. 408. Kryterium języka ojczystego było kluczowe dla określania narodowości podczas spisu powszechnego z 1931 roku, w przypadku obszarów (czy środowisk) mieszanych narodowościowo może jednak nie dawać pewnych wyników. A. Rzepkowski, *Skład narodowościowy, wyznaniowy i językowy ludności województwa łódzkiego w II Rzeczypospolitej*, „Przegląd Nauk Historycznych”, 10 (2011), nr 2, s. 133-153. W odniesieniu do Piotrkowa nie wiemy, czy wszyscy Ukraińcy żyjący wówczas w małżeństwach z Polkami wciąż podawali jako używany język ukraiński. Jak wynika z deklaracji składanych w piotrkowskim Starostwie przez byłych żołnierzy URL, praktycznie wszyscy oprócz języka ukraińskiego znali rosyjski, przeważająca większość także polski (osoby lepiej wykształcone znały też inne języki, np. niemiecki, czeski czy francuski). Trudno zresztą mówić o barierze językowej w sytuacji ułatwiającego naukę podobieństwa języków słowiańskich.
- 61 Dla porównania niewiele bardziej liczebna, bo licząca w okresie międzywojennym nieco ponad sto osób, mniejszość rosyjska posiadała w Piotrkowie jeszcze po II wojnie światowej własną organizację – Rosyjskie Towarzystwo Dobroczynności, przekształcone w 1950 roku w Rosyjskie Towarzystwo Kulturalno-Oświatowe, rozwiązane na początku lat 60., kiedy z racji wieku i stanu zdrowia członków nie prowadziło praktycznie żadnej działalności. M. Głowacka, *Działalność Rosyjskiego Towarzystwa Kulturalno-Oświatowego w Piotrkowie w latach 1945-1960*, „Badania nad Dziejami Regionu Piotrkowskiego”, 2006, z. 5, s. 21-31.
- 62 M. Majewski, *Cmentarz prawosławny w Piotrkowie Trybunalskim*, 19.06.2013, http://www.typo3.cerkiew.pl/index.php?id=36&tx_ttnews%5Bpointer%5D=1&tx_ttnews%5Btt_news%5D=19308&tx_ttnews%5BbackPid%5D=89&cHash=d1293a312aa022c29d2e94b84980f2e4 [dostęp: 17.05.2022].

1931) i Helena Derewjanko (Олена Дерев'янка, 1891-1977). Mikołaj Derewjanko był inżynierem i oficerem Armii URL. Zachowały się też groby oficerów: Mikołaja Ubij-Wowka (Микола Убий-Вовк, 1896-1965) i Włodzimierza Ignatzenki (Володимир Ігнатченко, 1869-1953)⁶³. Na ich grobach zapisano nazwiska w wersji polskiej.

Kilka kolejnych nazwisk (na nagrobkach z inskrypcjami polskimi lub rosyjskimi) sugeruje ukraińskie pochodzenie pochowanych.

Mieszkający w Piotrkowie Ukraińcy wykonywali różne zawody. Blisko połowę stanowili rolnicy i robotnicy rolni. Część z tych osób znalazła zatrudnienie w podpiotrkowskich majątkach ziemskich, takich jak Bełzatka, Rokszyce czy Grabica. Wśród pozostałych byli zarówno robotnicy, niekiedy nawet bez stałego źródła utrzymania (w trudnej sytuacji pozostawało ubieganie się o zasiłki ze strony państwa), których status materialny w związku z tym był niski⁶⁴, jak i osoby trudniące się pracą umysłową, w tym inżynierowie (z reguły wykształceni w Czechosłowacji⁶⁵, z ich kwalifikacji chętnie korzystał piotrkowski Okręgowy Urząd Ziemi⁶⁶) oraz urzędnicy (związani np. z miejscową parafią prawosławną). Ogółem 84 ubiegających się o kartę pobytu Ukraińców posiadało

63 Прадідівська слава. Українські пам'ятки, <https://www.pslava.info/index.php?Node=326936> [dostęp: 23.05.2022]; *Полум'я братерства*, https://odkrywcy.zhp.pl/wp-content/uploads/2019/06/plomien_braterstwa_ukr.pdf [dostęp: 23.05.2022].

64 M.Ł. Majewski przytacza przykład Aleksandra Kozłowa, ur. 29 sierpnia 1894 roku w Wielkim Orczyku (gubernia połtawska), zam. na ul. Sienkiewicza 3, który po utracie pracy jako robotnik znalazł w 1928 roku zatrudnienie jako dozorca domu, otrzymując bezpłatne mieszkanie i 8 zł (!) pensji miesięcznie (co odpowiada około 100 zł w dzisiejszej walucie). W związku z tym wysokość zapomogi otrzymywanej z Funduszu Bezrobocia wynosiła jedynie 22,88 zł na miesiąc. Łączny dochód wynosił zatem ponad 30 zł na miesiąc (około 400 zł w dzisiejszej walucie). Po 1933 roku A. Kozłow znów utracił pracę, udało mu się jednak otrzymać posadę kościelnego w piotrkowskiej cerkwi Wszystkich Świętych, zarabiając 25 zł miesięcznie (około 300 zł w dzisiejszej walucie). Jednocześnie z racji znalezienia stałej pracy nie pobierał już przyznawanej wcześniej zapomogi. Aleksander Kozłow zmarł przedwcześnie 3 stycznia 1940 roku, mając 45 lat. Był to już okres II wojny światowej, ale nie można wykluczyć, że trudne warunki życia na przestrzeni wielu lat spowodowały znaczne pogorszenie stanu zdrowia. APPT, ASCPP, sygn. 48/343/0/-/116 (dawna sygn. II/64), k. 70-71; M.Ł. Majewski, *Ukraińska emigracja*, s. 6.

65 Założona 15 maja 1921 roku w Warszawie Ukraińska Studencka Gromada ułatwiała emigracyjnej młodzieży ukraińskiej wyjazdy na studia do różnych krajów Europy, zwłaszcza Czechosłowacji, gdzie działały ukraińskie wyższe uczelnie – Ukraiński Wolny Uniwersytet i Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Pradze, a także Ukraińska Akademia Gospodarcza w Podiebradach. O. Yaruchyk, *Emigracja ukraińska w Rzeczypospolitej dwudziestolecia międzywojennego: w kierunku rozwoju własnej tożsamości*, „Bibliotekarz Podlaski”, 51 (2021), nr 2, s. 194, 197.

66 Na terenie Piotrkowa i powiatu piotrkowskiego zatrudniono kilkunastu ukraińskich inżynierów. Byli to: Aleksander Asejew (Олександр Асєєв), Dionizy Czernicki (Денис Черницький), Aleksander Czyski (Олександр Чирський), Mikołaj Derewjanko (Микола Дерев'янка), Andrzej Głuchkowski (Андрій Глуховський), Władimir Ijaszenko (Володимир Ільєшенко), Mikołaj Jewtuszenko (Микола Євтушенко), Anatol Kartaszewski (Анатоль Карташевський), Wiktor Kibalczycz (Віктор Кібальчич), Piotr Kowerduński (Петро Ковєрадинський), Jewhen Małaniuk (Євген Маланюк), Wasyl Prochoda (Василь Прохода), Mikołaj Prychod'ko (Микола Приходько), Tymoteusz Rychtin (Тимош Пихтін), Aleksander Rybczyński

jakiegokolwiek wykształcenie. Wśród nich uniwersytety ukończyło 14 osób, a 3 pobierało przed przybyciem do Polski naukę w szkołach wyższych. Biorąc pod uwagę stan oświaty w carskiej Rosji, była to duża liczba świadcząca jednocześnie o istotnym znaczeniu, jakie do kształcenia swych żołnierzy przywiązywała młoda republika ukraińska⁶⁷.

Tylko z nielicznymi wiązą się zdarzenia, które na dłużej zapadły w pamięć piotrkowian. Mieszkańcem Piotrkowa w okresie międzywojennym był jeden z pionierów polskiego lotnictwa – Paweł Zołotow. Dziś najczęściej pisze się o nim jako pół-Polaku i pół-Rosjaninie bądź Kozaku dońskim⁶⁸. Dokumenty wskazują jednak, że nie tylko służył w stopniu kapitana w Armii URL (później był internowany w Strzałkowie), lecz także deklarował narodowość ukraińską⁶⁹. W urzędowych dokumentach związanych m.in. ze zmianami jego pobytu (po wyjeździe z Piotrkowa mieszkał w Bydgoszczy i Poznaniu, wrócił do Piotrkowa w 1927 roku i zamieszkał przy ul. Kaliskiej 10) zawsze był określany jako ukraiński azylant, nigdy jako Rosjanin⁷⁰. Przekłamania powtarzane do dziś wynikają być może z faktu, że w PRL walka o wolną Ukrainę nie była dobrze widzianym elementem życiorysu (powojenne lata P. Zołotow spędził w Lublinie, gdzie zmarł 8 listopada 1979 roku).

Telegrafści sztabu Głównodowodzącego Armii URL: Bazyli Wolik, Grzegorz Dja-czenko, Mikołaj Hrubicz (nazwisko pojawia się też w formie Grubicz) i Demjan Dacenko, pracowali w latach 1921-1923 przy remoncie linii telegraficzno-telefonicznej Warszawskiej Dyrekcji Poczty i Telegrafów w Piotrkowie⁷¹. Charakterystyczny był ich ówczesny adres – ul. Kaliska 17, co oznacza, że zostali zakwaterowani w budynku urzędu pocztowego⁷².

Mimo woli do historii Piotrkowa przeszedł kinooperator Zachariasz Andruszenko⁷³. Fatalnego dnia 17 grudnia 1933 roku tylko na chwilę wyszedł, aby się napić. Zostawił

(Олександр, Piotr Waszczenko (Петро Ващенко), Michał Wowkodaw (Михайло Вовкодав), Aleksander Załucki (Олександр Залуцький).

67 M.Ł. Majewski, *Ukraińska emigracja*, s. 5-6.

68 M. Gajewski, *Zołotow Paweł*, w: *Słownik biograficzny miasta Lublina*, red. T. Radzik, A.A. Witusik, J. Ziółek, t. 2, Lublin 1996, s. 315-317; A. Warchulińska, *Skrzydła nad Piotrkowem. Stulecie lotnictwa na ziemi piotrkowskiej*, Łódź-Piotrków Trybunalski 2013, s. 31-33; *Zołotow Paweł*, <http://www.samolotypolskie.pl/samoloty/3298/126/Zolotow-Pawel2> [dostęp: 2.06.2022]. O służbie P. Zołotowa w Armii URL wspomina jedynie Wikipedia. *Paweł Zołotow*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Pawe%C5%82_Zo%C5%82otow [dostęp: 22.06.2022].

69 APPT, SPP, sygn. 48/1/0/1/172, k. 33.

70 Dokumenty dot. P. Zołotowa: APPT, SPP, sygn. 48/1/0/1/172, k. 26-57.

71 APPT, SPP, sygn. 48/1/0/1/161, k. 133.

72 Tamże, k. 135-143. Wymieniony gmach (dzisiejszy adres: ul. Słowackiego 17 – ul. Kaliską przemianowano w 1927 roku), wybudowany w drugiej połowie XIX wieku, nieprzerwanie jest siedzibą głównego urzędu pocztowego w Piotrkowie, choć w wyniku przebudowy odbiega znacznie od pierwotnego wyglądu.

73 Zachariasz Andruszenko (Захар Андрушенко), ur. 2 lutego 1899 roku w miejscowości Wąłki w guberni charkowskiej, mieszkał przy ul. Częstochowskiej 12. Był dwukrotnie żonaty. Z pierwszego małżeństwa

młodego pomocnika, który tymczasem, nie bacząc na zagrożenie pożarowe, postanowił zapalić papierosa. Nie zdążył go jednak wypalić; słysząc kroki wracającego Z. Andruszenki, wrzucił niedopałek do skrzyni z siedemnastoma rolkami filmów. W efekcie wybuchł pożar, a silny mróz utrudniał akcję gaśniczą. Położone nad Strawą kino „Cassino” całkowicie spłonęło; dopiero po dwóch latach nowi właściciele odbudowali je, nadając nazwę „As”⁷⁴.

W 1927 roku Piotrków został objęty zasięgiem działania Ukraińskiego Komitetu Centralnego w Rzeczypospolitej Polskiej. Miał on na celu (pisownia oryginalna):

zaspokajanie wszystkich materialnych i duchowych potrzeb emigrantów z Ukrainy, którzy przebywają na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej. W szczególności do funkcji stowarzyszenia należy: a) opieka nad materialnym stanem emigrantów, b) opieka nad sanitarnym i fizycznym stanem emigrantów, c) opieka nad prawnym stanem emigrantów, d) opieka nad religijnymi, kulturalnymi i oświatowymi potrzebami emigrantów (organizacja szkolnictwa, działalności naukowej itd.)⁷⁵.

Przedstawicielami Komitetu na Piotrków i powiat piotrkowski zostali Piotr (Petro) Czernenko⁷⁶ i Teodor (Fedir) Hudyma⁷⁷. Informując w dniu 10 lutego 1927 roku Sta-

z Janiną z Kubrakowskich (1905-1934) miał troje dzieci: Zbigniewa ur. 26 lipca 1928 roku, Edwarda ur. 10 września 1930 roku lub 10 października 1931 roku, Urszulę Marię ur. 25 marca 1933 roku; z drugiego małżeństwa ze Stanisławą z Łuczowskich miał córkę Annę Irenę ur. 6 lipca 1938 roku. Zmarł w 1966 roku. APPT, SPP, sygn. 48/1/0/11/1555.

74 J. Kisson-Jaszczyński, *Sensacje z tej ziemi*, Piotrków Trybunalski 1999, s. 181-182. Po II wojnie światowej kino znane było pod nazwą „Polonia” i – najdłużej – „Hutnik”, działało do lat 1978 roku, a pięć lat później zostało rozebrane w związku z budową alei Kopernika.

75 APPT, SPP, sygn. 48/1/0/11/1375, broszura *Statut Stowarzyszenia p.n. „Ukraiński Komitet Centralny w Rzeczypospolitej Polskiej”*, Warszawa 1930, s. 3-4.

76 Petro Czernenko (Петро Черненко), syn Oleksandra i Oleksandry z Korolkowych, ur. 21 grudnia 1889 roku w Kijowie. Posiadał wykształcenie średnie, był z zawodu geodetą. Służył w piechocie armii URL, pełnił funkcje sztabowe w stopniu podpułkownika. Po 1920 roku internowany w Tarnowie, następnie mieszkał w Piotrkowie Trybunalskim przy ul. Piłsudskiego 71 m. 11. Żonaty z Mariją z Watmanów, córką Wiktorra i Wiery z Bidjuków, ur. 8 września 1897 roku w Łodzi; mieli dzieci Jurija i Oleksandrę. Od 7 lutego 1928 roku był kierownikiem Wydziału Ukraińskiego Komitetu Centralnego w Piotrkowie. APPT, SPP, sygn. 48/1/0/11/1766, k. nlb.

77 Fedir Hudyma (Федір Гудима), syn Aksentija i Serafimy, ur. 14 marca 1879 roku w Połtawie. Był pułkownikiem armii URL, z zawodu geodetą. Od 1920 roku internowany w Tarnowie. Dnia 7 sierpnia 1924 roku otrzymał prawo azylu w Polsce. Od 20 kwietnia 1925 roku mieszkał w Piotrkowie, początkowo przy al. 3 Maja 17, następnie (od 1930 roku) przy ul. Jagiellońskiej 18 i (od 1939 r.) przy ul. 1 Maja 14 m. 3. Aktywnie współpracował z ilustrowanym pismem ukraińskim poświęconym literaturze, sztuce i nauce „Nasz Świt” („Nasz Świat”), wydawanym w Warszawie (1924-1925) i Łucku (1935-1936). Zmarł 20 października 1966 roku w Stanach Zjednoczonych. APPT, SPP, sygn. 48/1/0/11/1568, k. nlb.; E. Wiszka, *Prasa emigracji*, s. 177-179; <http://forum.milua.org/viewtopic.php?f=2&t=8905> [dostęp: 6.05.2010; materiał obecnie niedostępny].

rostwo o powołaniu przedstawicieli, Komitet prosił o wydanie „rozporządzenia o przychylnym stosowaniu się władz miejscowych do działalności Upoważnionego Komitetu na korzyść ukraińskiej emigracji politycznej”⁷⁸. 21 lutego 1927 roku Ministerstwo Spraw Wewnętrznych powiadomiło Urząd Wojewódzki w Łodzi o przyjęciu do wiadomości mianowania przedstawicieli, zastrzegając, iż

gdyby działalność polityczna wyżej wymienionych osób lub ich stosunek do Państwa Polskiego stały [...] na przeszkodzie do piastowania wskazanych stanowisk, ewentualnie nastroczały pod tym względem uzasadnione wątpliwości, należy powiadomić o tem Ministerstwo, przedstawiając wyczerpujące sprawozdanie z odpowiednim wnioskiem.

10 marca 1927 roku Urząd Wojewódzki zawiadomił o powyższym Starostwo Powiatowe w Piotrkowie, wyrażając analogiczne zastrzeżenie⁷⁹.

Samodzielny oddział Komitetu powstał w Piotrkowie w lutym 1928 roku, o czym Komitet powiadomił Starostwo 13 lutego 1928 roku. Kierownikiem oddziału został P. Czernenko, zastępcą T. Hudyma, sekretarzem Wiktor Kibalczyz⁸⁰, skarbnikiem Tymoteusz Pychtin⁸¹. Oddział mieścił się przy ul. Piłsudskiego 71 m. 11 (tj. w mieszkaniu P. Czernenki)⁸².

Kilka lat później, do września 1934 roku pełnomocnikiem Komitetu na miasto Piotrków i powiat piotrkowski był inż. Mikołaj Prychod'ko⁸³, a gdy zachorował, jego funkcje objął tymczasowo inż. Aleksander Czyrski⁸⁴. Dnia 24 października 1934 roku został

78 APPT, SPP, sygn. 48/1/0/1/57, k. 7-8.

79 APPT, SPP, sygn. 48/1/0/1/57, k. 9.

80 Wiktor Kibalczyz (Віктор Кібальчич), syn Hryhorija i Oleksandry z Boczniewiczów, ur. 24 czerwca 1893 roku we wsi Zalesie (Залісся) na Podolu (dziś w obwodzie chmielnickim), kapitan armii URL. Internowany w Strzałkowie, w 1921 roku wyjechał na studia do Czechosłowacji, skąd wrócił do Polski 7 sierpnia 1927 roku. Był inżynierem leśnym. Pracował w Okręgowym Urzędzie Ziemskim. Mieszkał przy ul. Piłsudskiego 40, następnie przy ul. Narutowicza 31. APPT, SPP, sygn. 48/1/0/1/178, k. 304-305, 308; tamże, sygn. 48/1/0/11/1767, k. nlb.

81 Tymoteusz Pychtin (Тимош Пихтін), syn Łuki i Darii, ur. 22 lutego 1895 roku we wsi Bieriozowka (Березівка) w guberni chersońskiej (dziś w obwodzie kirowohradzkim). Internowany w Strzałkowie, w 1922 roku wyjechał na studia do Czechosłowacji, skąd wrócił do Polski w 1927 roku. Był inżynierem leśnym. Mieszkał przy ul. Piłsudskiego 40. APPT, SPP, sygn. 48/1/0/1/178, k. 250-253, 257.

82 APPT, SPP, sygn. 48/1/0/1/77, k. nlb.

83 Mykoła Prychod'ko (Микола Приходько), syn Kondrata i Anny z domu Sjakiewicz, ur. 24 grudnia 1898 roku w Jarmolincach (Ярмолинці) na Podolu (dziś w obwodzie chmielnickim). Z zawodu inżynier rolny, żonaty z Janiną z Szylidów (Szildów), ur. 18 marca 1907 roku, urzędniczką Okręgowego Urzędu Ziemskiego (ślub odbył się 19 czerwca 1929 roku). Służył w kawalerii Ukraińskiej Republiki Ludowej. W 1928 roku przybył do Piotrkowa z Czechosłowacji. Zatrudniony w Okręgowym Urzędzie Ziemskim w Piotrkowie. Mieszkał przy ul. Piłsudskiego 40 m. 2. Zmarł w Piotrkowie 3 listopada 1934 roku. APPT, SPP, sygn. 48/1/0/11/1374, k. nlb.; APPT, ASCPP, sygn. 48/343/0/-/107 (dawna sygn. II/54), k. 107.

84 Aleksander Czyrski (Олександр Чирський), syn Antoniego i Afanazji, ur. 12 listopada 1895 roku w Kamieńcu Podolskim, narodowości ukraińskiej, wyznania prawosławnego, podporucznik armii ukraińskiej. W Piotrkowie mieszkał przy al. 3 Maja 30. APPT, SPP, sygn. 48/1/0/11/1374, k. nlb.

Dionizy Czernicki (Denys Czernycki)⁸⁵, zaś 27 czerwca 1935 roku – Aleksander Załucki (Олександр Залуцький)⁸⁶. Piotrkowski oddział Ukraińskiego Komitetu Centralnego nie posiadał stałej siedziby, mieszcząc się kolejno w mieszkaniach prywatnych mianowanych przez Zarząd Główny pełnomocników. W latach 1934-1935 była to ul. Owocowa 8, od 1935 roku zaś ul. Legionów 15⁸⁷.

Córką wspomnianego wyżej P. Czernenki była znana później ukraińska poetka Ołeksandra Czernenko (Олександра Черненко), primo voto Jendyk (Єндик), secundo voto Łysiak-Rudnycka (Лисяк-Рудницька), urodzona 2 września 1923 roku w Piotrkowie. Twórczość poetycką rozproczęła jako uczennica gimnazjum w Kołomyi w 1942 roku. Studiowała we Lwowie, Gdańsku i Grazu, w 1948 roku wyemigrowała do Kanady. Była literaturoznawczynią, członkinią międzynarodowego PEN-Clubu, Związku Pisarzy Ukraińskich „Słowo” (Об’єднання українських письменників «Слово») i Kanadyjskiego Towarzystwa Sławistów (The Canadian Association of Slavists). Zmarła 24 czerwca 2014 roku w Edmonton (Kanada). Jej drugim mężem był Iwan Łysiak-Rudnycki (ukr. Іван Лисяк-Рудницький, urodzony 27 października 1919 roku w Wiedniu, zmarł 25 kwietnia 1984 roku w Edmonton) – historyk ukraińskiej myśli społeczno-politycznej, politolog i publicysta, współpracujący m.in. z Jerzym Giedroyciem⁸⁸.

85 APPT, SPP, sygn. 48/1/0/11/1375, k. nlb. Dionizy Czernicki (Денис Черницький), syn Lwa i Franciszki, ur. 19 kwietnia 1895 roku we wsi Serbiniwka (Сербинівка) na Podolu (dziś w obwodzie połtawskim), narodowości ukraińskiej, wyznania prawosławnego (według niektórych dokumentów rzymskokatolickiego). Posiadał wykształcenie wyższe, był inżynierem geodetą. W Piotrkowie mieszkał m.in. przy al. 3 Maja 30 i ul. Narutowicza 34 m. 5, pracował w Okręgowym Urzędzie Ziemskim. Według opinii sporządzonej w Starostwie „Działalności politycznej nie ujawnia, ujawnia jedynie przekonania nacjonalno-ukraińskie. W pracy społecznej czynnego udziału nie bierze”. Dnia 17 czerwca 1935 roku został wymeldowany do Ryczyńska, gmina Młastków w powiecie garwolińskim. APPT, SPP, sygn. 48/1/0/11/1375, k. nlb.; APPT, SPP, sygn. 48/1/0/11/1778, k. nlb.; tamże, sygn. 48/1/0/11/1834, k. 195.

86 APPT, SPP, sygn. 48/1/0/11/1375, k. nlb. Aleksander Załucki (Олександр Залуцький), syn Stefana i Nieomily, ur. 22 października 1896 roku w Kijowie, narodowości ukraińskiej, wyznania prawosławnego, podporucznik armii ukraińskiej. Z zawodu inżynier leśny. Kawaler. Do 1927 roku przebywał w Pradze Czeskiej, skąd przybył do Piotrkowa. Kilkakrotnie zmieniał miejsce zamieszkania: ul. Piłsudskiego 41 m. 6 (do 1931 r.), ul. Sienkiewicza 6 (1931 r.), ul. Piłsudskiego 71 m. 11 (1931-1934), ul. Legionów 14 m. 5 (1934-1935), ul. Piłsudskiego 71 m. 13 (1935-1938), ul. Piłsudskiego 52 m. 10 (od 1938 roku). APPT, SPP, sygn. 48/1/0/11/1374, k. nlb.; APPT, SPP, sygn. 48/1/0/11/1665, k. nlb.

87 M.Ł. Majewski, *Ukraińska emigracja*, s. 11.

88 I. Парнікоза, Пьотрков Трибунальський м[істо], https://www.pslava.info/Lodzkie_PotrkovTrybunalskyjM,99429.html [dostęp: 19.06.2022]; Черненко Олександра Петрівна, https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A7%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D0%9E%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%80%D0%B0_%D0%9F%D0%B5%D1%82%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%B0 [dostęp: 19.06.2022]; *Iwan Łysiak-Rudnycki*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Iwan_%C5%81ysiak-Rudnycki [dostęp: 19.06.2022].

W Piotrkowie działał też Związek Inżynierów i Techników Ukraińców Emigrantów w Polsce⁸⁹. Inne organizacje ukraińskie nie istniały w mieście, zdarzało się natomiast, że Ukraińcy brali udział w Rosyjskim Towarzystwie Dobroczyńności⁹⁰. Na listach członków tego stowarzyszenia znaleźli się: Włodzimierz Ignatzenko (będący nawet w 1925 roku jego prezesem, wchodzący w skład zarządu z żoną Anną)⁹¹, Włodzimierz Omeljanowicz⁹² i Piotr Dokont⁹³. Zaangażowanie w jednej organizacji z Rosjanami Ukraińców (w tym także dawnych oficerów i żołnierzy armii URL) może być zaskakujące, choć w realiach trudnego emigracyjnego losu ważniejsze od wcześniejszych podziałów było to, co łączyło – wyznanie prawosławne i negatywny stosunek do reżimu komunistycznego w ZSRR.

W nielicznym środowisku mniejszościowym, a ściślej mówiąc uchodźców nieposiadających polskiego obywatelstwa⁹⁴, trudno mówić o działalności politycznej w pełnym tego słowa znaczeniu. Byli jednak inwigilowani przez władze, w aktach piotrkowskiego Starostwa zachowały się wykazy „podejrzanych Ukraińców”, choć nie precyzowano, na czym ta kwalifikacja w istocie polegała. Jedynie Michał Jarocki⁹⁵, pełniący od 1923 roku funkcję

89 E. Wiszka, *Emigracja ukraińska*, s. 249.

90 APPT, SPP, sygn. 48/1/0/1/42, k. nlb.; tamże, sygn. 48/1/0/1/77, k. nlb.

91 Włodzimierz Ignatzenko (Володимир Ігнатченко), ur. 12 maja 1869 roku w Warszawie, zm. 19 czerwca 1953 roku w Piotrkowie. Anna Ignatzenko z domu Sieńko, ur. 9 listopada 1881 roku, zm. 1 lutego 1976 roku. Ignatzenkowie mieszkali w Piotrkowie przy ul. Krakowskiej 21, w latach 1923-1926 uzyskali poświadczenie obywatelstwa polskiego. Ich syn Włodzimierz Ignatzenko (na nagrobku z nieznanymi przyczyn widnieje imię Piotr), ur. 24 lipca 1907 roku (starego stylu), zm. 19 sierpnia 1942 roku w Auschwitzu (akt zgonu sporządzono dopiero w 1944 roku, jako miejsce śmierci podając nieokreślony „obóz internowanych”). APPT, SPP, sygn. 48/1/0/1/76, k. 211-211v; tamże, sygn. 48/1/0/1/186, k. 27; tamże, sygn. 48/1/0/1/187, k. 60v-61; APPT, ASCPP, sygn. 48/343/0/-/33, k. 30; tamże, sygn. 48/343/0/-/119 (dawna sygn. II/67), k. 60-61.

92 Włodzimierz Omeljanowicz (Володимир Омелянович), syn Stepana i Anny, ur. 3 maja 1866 roku w Czernihowie. Na początku lat 20. pracował w Komitecie Pomocy Dzieciom przy Towarzystwie Pomocy Rosyjskim Uchodźcom w Polsce. Później wyjechał do Wisły na Śląsku Cieszyńskim, skąd wrócił do Piotrkowa w 1931 roku. Pod koniec życia mieszkał przy ul. Osiedle 27 (okupacyjna nazwa ul. Wyspiańskiego). Zmarł 16 sierpnia 1941 roku w Piotrkowie (w akcie zgonu określony jako „pułkownik armii ukraińskiej”, czego inne źródła nie potwierdzają). APPT, SPP, sygn. 48/1/0/1/177, k. 7-12; tamże, sygn. 48/1/0/11/1771, k. nlb.; APPT, ASCPP, sygn. 48/343/0/-/117 (dawna sygn. II/65), k. 47-48.

93 Piotr Dokont (Петро Доконт), ur. 2 lipca 1878 roku w Kielcach, służył w Armii URL i przyjął obywatelstwo tego państwa. Mieszkał przy ul. Filtrowej. Zmarł 5 stycznia 1943 roku w Piotrkowie. APPT, SPP, sygn. 48/1/0/11/1766; APPT, ASCPP, sygn. 48/343/0/-/118 (dawna sygn. II/66), k. 70-71.

94 W związku z nieuznawaniem przez Polskę po traktacie ryskim państwowości ukraińskiej uchodźcy posiadający dotąd obywatelstwo URL legitymowali się tzw. paszportami nansenowskimi, dzięki którym regularnie przedłużano im prawo pobytu w Polsce. APPT, SPP, sygn. 48/1/0/11/1551-1763 (akta cudzoziemców).

95 Michał Jarocki (Михайло Яроцький), syn Józefa i Salomei, ur. 4 listopada 1888 roku w Humaniu, gubernia kijowska. W Piotrkowie mieszkał przy ul. Słowackiego 39. Od 25 lipca 1926 roku żonaty z Olgą Mizernicką z d. Maksymenko (było to jej drugie małżeństwo), córką Grzegorza i Aleksandry, ur. 8 listopada 1900 roku w Kariukowce [Корюківка] w guberni czernihowskiej (dziś obwód czernihowski). APPT, SPP, sygn. 48/1/0/11/2056, k. nlb.

psalmisty piotrkowskiej cerkwi prawosławnej, był podejrzewany o przynależność do antypolskiej organizacji, jaką niewątpliwie była Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów⁹⁶.

Można się domyślać, że relacje polsko-ukraińskie w Piotrkowie układały się dobrze. W źródłach brak informacji o konfliktach na tle etnicznym. Ukraińscy imigranci otrzymywali azyl w Polsce, asymilowali się z miejscowym społeczeństwem, a odpowiednio wykształceni mogli liczyć na zatrudnienie na stanowiskach urzędniczych (Piotr Waszczenko został nawet kierownikiem Referatu Melioracyjnego piotrkowskiego Starostwa Powiatowego⁹⁷). Akcenty niechętnie Ukraińcom spotykamy tylko w endeckiej „Gazecie Piotrkowskiej”. Publicyści tygodnika krytykowali utrzymywanie przez państwo polskie byłych żołnierzy ukraińskich, walczących po stronie polskiej z Rosją sowiecką, a po 1920 roku internowanych w Polsce i rozmieszczonych w różnych miastach. Pisano, że utrzymywanie Ukraińców „to przystawienie do wysychających piersi Polski tych 20.000 pijawek”⁹⁸. Sugerowano, że umowa polsko-ukraińska spowodowała ofensywę bolszewicką, w dodatku zaś „była zatajona przed Sejmem z woli p. Skulskiego i p. Piłsudskiego”⁹⁹. Wzmianki o Ukraińcach pojawiały się jednak sporadycznie, w odróżnieniu chociażby od permanentnej wręcz w tym piśmie propagandy antysemitki¹⁰⁰.

Zakończenie

W kolejnych dziesięcioleciach obecność przedstawicieli narodowości ukraińskiej słabo zaznaczyła się w zbiorowej pamięci piotrkowian. Niewielka ich liczebność (choćby w porównaniu z wyraźnie widoczną w międzywojennym Piotrkowie ludnością żydowską) sprzyjała ich asymilacji w środowisku polskim, na co duży wpływ miały wspomniane wyżej mieszane związki małżeńskie. W okresie PRL, a także i później podkreślano

96 D. Warzocha, *Chrześcijańskie mniejszości wyznaniowe w Piotrkowie Trybunalskim w dwudziestolecu międzywojennym*, „Almanach Historyczny”, 13 (2011), s. 81. Na temat działalności OUN na terenie II Rzeczypospolitej szerzej zob. R. Wysocki, *Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929-1939. Geneza, struktura, program, ideologia*, Lublin 2003. W 1931 roku M. Jarocki utrzymywał kontakty z OUN, także w latach późniejszych kontaktował się z osobami podejrzanymi o działalność w tej organizacji, w związku z czym również był podejrzewany o przynależność do OUN. APPT, SPP, sygn. 48/1/0/11/1374, k. nlb.

97 A. Piasta, *Struktura organizacyjna urzędu*, http://brawo.xon.pl/archiwum/index.php?option=com_content&task=view&id=94&Itemid=57 [dostęp: 9.06.2022]. Wcześniej (od 1931 roku) pracował w Okręgowym Urzędzie Ziemi. APPT, SPP, sygn. 48/1/0/11/1778, k. nlb.

98 *Na co idą pieniądze Polskiego Skarbu? Rząd polski utrzymuje od 3-ich lat 20.000 petlurowców*, „Gazeta Piotrkowska”, 1923, nr 9, s. 1.

99 Tamże.

100 D. Warzocha, *Obraz mniejszości żydowskiej na łamach „Gazety Piotrkowskiej” (1921-1923)*, „Facta Simonidis”, 14 (2021), nr 1, s. 283-311.

współpracę części mniejszości ukraińskiej z okupantem niemieckim w czasie II wojny światowej (choć kolaboracja na dużą skalę dotyczyła wielu narodowości zamieszkujących ówczesny ZSRR, nie wyłączając Rosjan¹⁰¹). Także w odniesieniu do Piotrkowa można znaleźć wzmianki o podobnych postawach, zwłaszcza że Ukraińcem był mianowany w pierwszych dniach okupacji komisaryczny burmistrz Piotrkowa Jerzy Jaremkiewicz¹⁰². Jedenastu Ukraińców miało nawet mieć prawo posiadania radioodbiornika¹⁰³, co Polakom było zabronione. Liczba ta wydaje się niewielka wobec ogółu osiadłych w mieście ukraińskich emigrantów¹⁰⁴. Co więcej, nieliczne pojawiające się w tym kontekście nazwiska nie są tożsame z przebywającymi w Piotrkowie po 1921 roku byłymi żołnierzami Armii URL. Z jednej strony można przypuszczać, że były to osoby niedługo przed wojną przybyłe do Piotrkowa i niezwiązane z miejscowym środowiskiem, może nawet skierowane tutaj przez polskie władze administracyjne w celu oderwania od otoczenia, w którym mogli prowadzić działalność polityczną w duchu skrajnego nacjonalizmu. Z drugiej strony ukraińskie korzenie miał zaangażowany w lewicowym ruchu oporu Aleksander Kudyniuk¹⁰⁵. Wydaje się, że fakt pozostania po wojnie w tym samym mieście najlepiej świadczy o większości piotrkowskich Ukraińców. Trudno się bowiem spodziewać, żeby osoby obciążone kolaboracją z wrogiem biernie oczekiwały na pociągnięcie do odpowiedzialności.

Część internowanych żołnierzy ukraińskich pozostała w Piotrkowie na stałe, a ich potomkowie żyją w mieście do dziś. Nawet w okresie PRL zdarzało się utrzymywanie

101 W aktach stanu cywilnego piotrkowskiej parafii prawosławnej można znaleźć akty ślubów zawieranych w 1944 roku przez żołnierzy rosyjskich i ukraińskich w służbie niemieckiej. Wybrankami były zarówno Ukrainki, jak i Polki. Zob. APPT, ASCPP, sygn. 48/343/0/-/119 (dawna sygn. II/67), k. 41 i n. Dalsze losy tych małżeństw wykraczają poza tematykę niniejszego opracowania.

102 Jerzy Artur Jaremkiewicz (Георгій Артур Яремкевич), ur. 1 maja 1901 roku w Krościenku koło Ustrzyk w ówczesnej Galicji. Pracował w Gimnazjum Towarzystwa Szkoły Średniej w Lubaczowie, od 1938 roku mieszkał w Piotrkowie Trybunalskim. Od roku szkolnego 1938/1939 podjął pracę w Gimnazjum im. Bolesława Chrobrego jako nauczyciel kontraktowy fizyki i chemii. Pod okupacją komisaryczny burmistrz, redaktor „Petrikauer Nachrichten – Wiadomości Piotrkowskich”, następnie kierownik miejskiego urzędu szkolnego. Liczył na mianowanie dyrektorem gimnazjum, które jednak nie zostało uruchomione. Po II wojnie światowej wyemigrował do Stanów Zjednoczonych. Zmarł w 2001 roku w Irvington Essex w stanie New Jersey. D. Warzocha, *Prasa piotrkowska w latach 1915-1945*, s. 753-754.

103 P.J. Łaski, *W rocznicę Wołynia: Ukraińcy na ziemi piotrkowskiej podczas okupacji*, <https://ziemiapiotrkowska.com/w-rocznice-wolynia-ukraincy-na-ziemi-piotrkowskiej-podczas-okupacji/> [dostęp: 17.05.2022].

104 W 1943 roku mieszkało w Piotrkowie 88 Ukraińców. Brak natomiast danych z okresu tużpowojennego, kiedy to (w maju 1945 roku) zarejestrowano w mieście 544 osoby „innych narodowości”, tj. innych niż Polacy, Żydzi i Niemcy. W tej kilkusetosobowej grupie znaleźli się zapewne Ukraińcy, ale także Rosjanie i Czesi, ewentualnie pojedynczy przedstawiciele innych narodowości. Zob. J. Góral, *Ludność miasta w latach 1945-1981*, w: *Dzieje Piotrkowa*, s. 610.

105 15 lutego 1942 roku w jego mieszkaniu przy ul. Przedborskiej 17 odbyło się zebranie założycielskie pierwszej piotrkowskiej komórki Polskiej Partii Robotniczej. K. Strawiński, *Piotrków Trybunalski jako ośrodek życia konspiracyjnego*, w: *Dzieje Piotrkowa*, s. 581.

przez piotrkowian sporadycznych zapewne kontaktów z rodzinami mieszkającymi na sowieckiej wówczas Ukrainie¹⁰⁶. Oczywiście świadomość rodzinnych korzeni w kolejnych pokoleniach może być różna, choć ich odkrywaniu może sprzyjać widoczny obecnie renesans zainteresowania genealogią.

W ostatnich latach widoczny jest napływ Ukraińców do Piotrkowa – najpierw w związku z emigracją zarobkową, następnie tragicznymi wydarzeniami rosyjskiej agresji 24 lutego 2022 roku. Kolejne lata pokażą, czy miasto jak dawniej przybierze wielokulturowy charakter. Niemniej zarówno działania podejmowane zwłaszcza przez piotrkowskie Archiwum Państwowe¹⁰⁷, jak i pojawiające się na nagrobnych pomnikach oficerów Armii URL błękitno-żółte wstążki świadczą, że pamięć o wydarzeniach sprzed stu lat nie zaginęła.

Bibliografia

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim

APPT, Akta stanu cywilnego Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Piotrkowie 1879-1938, sygn. 48/328/0/-/7: Księga unikat aktów urodzonych, 1896-1900.

APPT, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej p.w. św. Jakuba w Piotrkowie 1874-1944, sygn. 48/294/0/-/39: k. 319, akt nr 635; Księga duplikat aktów urodzonych, 1907.

APPT, Akta stanu cywilnego Parafii Prawosławnej w Piotrkowie 1866-1945, sygn. 48/343/0/-/33: Księga duplikat aktów urodzonych, zaślubionych i zmarłych, 1907.

APPT, Akta stanu cywilnego Parafii Prawosławnej w Piotrkowie 1866-1945, sygn. 48/343/0/-/105 (dawna sygn. II/52): Księga duplikat aktów urodzonych, zaślubionych i zmarłych, 1926.

APPT, Akta stanu cywilnego Parafii Prawosławnej w Piotrkowie 1866-1945, sygn. 48/343/0/-/106 (dawna sygn. II/53): Księga duplikat aktów urodzonych, zaślubionych i zmarłych, 1927-1928.

106 Informacja na podstawie rozmów z mieszkańcami Piotrkowa Trybunalskiego, których nazwisk nie podaję z uwagi na ochronę danych osobowych.

107 Od maja 2022 roku Archiwum Państwowe prezentuje zmodyfikowaną wystawę (24 plasz) *Ukraińskie ślady na ziemi piotrkowskiej*, opatrzoną dwujęzycznymi opisami. Plaszze umieszczono w przestrzeni publicznej parku im. św. Jana Pawła II (przy ul. Słowackiego). Ł. Michalczyk, *Ukraińskie ślady na ziemi piotrkowskiej*, <https://epiotrkow.pl/news/Ukraińskie-ślady-na-ziemi-piotrkowskiej,47791> [dostęp: 10.06.2022]; J. Popyk, Українські сліди на землі Пйотркува, <https://epiotrkow.pl/news/1059;1082;1088;1072;1111;1085;1089;1100;1082;1110;-1089;1083;1110;1076;1080;-1085;1072;-1079;1077;1084;1083;1110;-1055;1100;1086;1090;1088;1082;1091;1074;1072;47795> [dostęp: 26.06.2022]. Pierwotna wersja wystawy (20 plasz) była prezentowana także w Charkowie, Mikołajowie i Kijowie. Na uwagę zasługują także wystąpienia dyrektora Archiwum dr. Tomasza Matuszaka na konferencjach naukowych: *100 лет возрождения независимости Польши и борьба украинцев 1918-1922 гг. за независимость (на примере документов архива в Петркуве Трибунальском* (Mikołajów, 7 czerwca 2018 r.).

- APPT, Akta stanu cywilnego Parafii Prawosławnej w Piotrkowie 1866-1945, sygn. 48/343/0/-/107 (dawna sygn. II/54): Księga duplikat aktów urodzonych, zaślubionych i zmarłych, 1929.
- APPT, Akta stanu cywilnego Parafii Prawosławnej w Piotrkowie 1866-1945, sygn. 48/343/0/-/109 (dawna sygn. II/56): Księga duplikat aktów urodzonych, zaślubionych i zmarłych, 1931.
- APPT, Akta stanu cywilnego Parafii Prawosławnej w Piotrkowie 1866-1945, sygn. 48/343/0/-/116 (dawna sygn. II/64): Księga duplikat aktów urodzonych, zaślubionych i zmarłych, 1940.
- APPT, Akta stanu cywilnego Parafii Prawosławnej w Piotrkowie 1866-1945, sygn. 48/343/0/-/117 (dawna sygn. II/65): Księga duplikat aktów urodzonych, zaślubionych i zmarłych, 1941.
- APPT, Akta stanu cywilnego Parafii Prawosławnej w Piotrkowie 1866-1945, sygn. 48/343/0/-/118 (dawna sygn. II/66): Księga duplikat aktów urodzonych, zaślubionych i zmarłych, 1942-1943.
- APPT, Akta stanu cywilnego Parafii Prawosławnej w Piotrkowie 1866-1945, sygn. 48/343/0/-/119 (dawna sygn. II/67): Księga duplikat aktów urodzonych, zaślubionych i zmarłych, 1944.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/1/42: Świadectwa moralności i niekaralności – korespondencja, 1927-1930.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/1/73: Nadzór nad działalnością organizacji kulturalnych i społecznych – korespondencja, 1921.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/1/76: Nadzór nad działalnością stowarzyszeń i organizacji społecznych i politycznych – korespondencja, 1925.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/1/77: Stowarzyszenia i związki – korespondencja, 1929-1930.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/1/78: Nadzór nad działalnością stowarzyszeń i związków młodzieżowych i kobiecych – korespondencja, 1920.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/1/160: Rejestracja cudzoziemców – deklaracje, 1920-1921.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/1/161: Rejestracja cudzoziemców – deklaracje, 1922-1923.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/1/162: Rejestracja robotników cudzoziemskich pracujących w przemyśle – korespondencja, 1922-1923.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/1/163: Rejestr cudzoziemców przebywających w powiecie piotrkowskim, 1924-1939.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/1/164: Arkusze ewidencyjne cudzoziemców zamieszkałych na terenie powiatu lit A-J, 1924.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/1/165: Arkusze ewidencyjne cudzoziemców zamieszkałych na terenie powiatu lit K-Ž, 1924.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/1/166: Arkusze ewidencyjne emigrantów i repatriantów do Polski, 1924.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/1/167: Ewidencja cudzoziemców zamieszkałych na terenie powiatu, 1929.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/1/168: Nadzór nad jeńcami bolszewickimi przebywającymi w obozach na terenie powiatu – korespondencja, 1920.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/1/169: Nadzór nad jeńcami bolszewickimi – korespondencja, 1921.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/1/170: Obóz robotniczy dla jeńców bolszewickich we Włodzimierzowie – korespondencja, 1921.

- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/1/171: Utworzenie kaplicy dla internowanych w Piotrkowie żołnierzy ukraińskich – korespondencja, 1921.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/1/172: Prośby o wydanie karty stałego pobytu dla byłych żołnierzy ukraińskich, 1927.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/1/173: Prośby o wydanie karty stałego pobytu dla byłych żołnierzy ukraińskich, 1923.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/1/176: Prośby o wydanie karty stałego pobytu dla byłych żołnierzy ukraińskich, 1924-1926.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/1/177: Podania o wydanie karty stałego pobytu dla byłych żołnierzy armii rosyjskiej i uchodźców politycznych, 1924.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/1/178: Udzielanie azylu emigrantom politycznym z Ukrainy – korespondencja, 1926-1928.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/1/186: Rejestr poświadczeń i aktów uznania obywatelstwa, 1921-1923.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/1/187: Rejestr poświadczeń i aktów uznania obywatelstwa, 1925-1929.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/1/188: Poświadczenie obywatelstwa polskiego – korespondencja, 1921-1922.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/11/1374: Ruch ukraiński – korespondencja, 1934-1937.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/11/1375: Pełnomocnik Centralnego Ukraińskiego Komitetu w Piotrkowie – korespondencja, 1937.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/11/1555: Akta cudzoziemca Andruszenko Zachar, przynależność państwowa nieustalona, 1933-1939.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/11/1564: Akta cudzoziemca Gudź Jan, przynależność państwowa nieustalona, 1933-1939.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/11/1565: Akta cudzoziemca Gudź Michaił, przynależność państwowa nieustalona, 1933-1939.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/11/1566: Akta cudzoziemca Guślanica Jan, przynależność państwowa nieustalona, 1933-1938.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/11/1572: Akta cudzoziemca Kozłów Aleksander, przynależność państwowa nieustalona, 1933-1938.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/11/1580: Akta cudzoziemca Marysiewicz Trofim, przynależność państwowa nieustalona, 1933-1939.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/11/1583: Akta cudzoziemca Szkurenko Jan, przynależność państwowa nieustalona, 1933-1938.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/11/1604: Akta cudzoziemca Jewtuszenko Mikołaj, przynależność państwowa nieustalona, 1934-1938.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/11/1608: Akta cudzoziemca Parawenko Samuil, przynależność państwowa nieustalona, 1934-1938.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/11/1618: Akta cudzoziemca Chociński Iwan, przynależność państwowa nieustalona, 1935-1938.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/11/1621: Akta cudzoziemca Jarocki Michał, przynależność państwowa nieustalona, 1935-1939.

- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/11/1626: Akta cudzoziemca Klan Ryszard, przynależność państwowa nieustalona, 1935-1939.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/11/1631: Akta cudzoziemca Mazur Joachim, przynależność państwowa nieustalona, 1935-1939.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/11/1655: Akta cudzoziemca Stadnyczenko Oleksa, przynależność państwowa nieustalona, 1935-1939.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/11/1660: Akta cudzoziemca Waskiwicz Jakub, przynależność państwowa nieustalona, 1935-1938.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/11/1665: Akta cudzoziemca Załuckyj Aleksander, przynależność państwowa nieustalona, 1935-1938.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/11/1667: Akta cudzoziemca Zowtonożko Nestor, przynależność państwowa nieustalona, 1935-1938.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/11/1668: Akta cudzoziemca Żurakowskyj Mykoła, przynależność państwowa nieustalona, 1935-1939.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/11/1669: Akta cudzoziemca Abramowicz Władysław, przynależność państwowa nieustalona, 1936-1938.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/11/1675: Akta cudzoziemca Bosyj Onufryj, przynależność państwowa nieustalona, 1936-1938.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/11/1693: Akta cudzoziemca Sabczuk Nicefor, przynależność państwowa nieustalona, 1936-1938.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/11/1700: Akta cudzoziemca Horko Maria, przynależność państwowa nieustalona, 1937-1938.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/11/1708: Akta cudzoziemca Nieminuszczy Piotr, przynależność państwowa nieustalona, 1937-1938.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/11/1709: Akta cudzoziemca Nieminuszczy Zinajda, przynależność państwowa nieustalona, 1937-1938.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/11/1712: Akta cudzoziemca Ogariw Mikołaj, przynależność państwowa nieustalona, 1937-1938.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/11/1739: Akta cudzoziemca Murat Aleksander, przynależność państwowa nieustalona, 1938.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/11/1743: Akta cudzoziemca Rogozin Jerzy, przynależność państwowa nieustalona, 1938.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/11/1746: Akta cudzoziemca Wowkodaw Mychajło, przynależność państwowa nieustalona, 1938.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/11/1753: Akta cudzoziemca Horko Włodzimierz, przynależność państwowa nieustalona, 1939.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/11/1757: Akta cudzoziemca Mielnik Mikołaj, przynależność państwowa nieustalona, 1939.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/11/1763: Akta cudzoziemca Zwiedeninek Aksentiusz, przynależność państwowa nieustalona, 1939.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/11/1764: Wykaz cudzoziemców zatrudnionych na terenie powiatu piotrkowskiego, 1933.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/11/1766: Karty rejestracyjne cudzoziemców, lit. C-G, 1930-1939.

- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/11/1767: Karty rejestracyjne cudzoziemców, lit. H-O, 1930-1939.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/11/1768: Karty rejestracyjne cudzoziemców, lit. P-S, 1930-1939.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/11/1769: Karty rejestracyjne cudzoziemców, lit. S-Z, 1930-1939.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/11/1770: Cudzoziemcy – zezwolenia na pobyt, korespondencja, 1930-1938.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/11/1771: Cudzoziemcy – wize powrotne, przedłużenie pobytu, 1931.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/11/1774: Cudzoziemcy, wize powrotne, przedłużenia pobytu, rejestracja, osiedlenie, obywatele o nieustalonej przynależności państwowej i azyłanci, 1934-1939.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/11/1778: Cudzoziemcy wysiedleni z Polski, karty pobytu, 1930-1939.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/11/1801: Wnioski o wydanie paszportu, 1933.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/11/1806: Paszporty na wyjazd za granicę – wnioski, 1937.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/11/1832: Książeczki paszportowe, 1930-1939.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/11/1834: Prośby o wize, prolongaty pobytu, 1931.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/11/1835: Powrót i wyjazd do kraju, 1930.
- APPT, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie [1915] 1919-1939, sygn. 48/1/0/11/2056, Wyznanie prawosławne – korespondencja, 1937.

ŹRÓDŁA WYDANE

- Na co idą pieniądze Polskiego Skarbu? Rząd polski utrzymuje od 3-ch lat 20.000 petlurowców*, „Gazeta Piotrkowska”, 1923, nr 9, s. 1.
- Samobójstwo piotrkowianki w Częstochowie*, „Dziennik Narodowy”, nr 135, 27.05.1939.

OPRACOWANIA

- Buchalska I., Gajda P., Ziemia Z., *Spacerem po Piotrkowie. Przewodnik historyczny*, Piotrków Trybunalski 2020.
- Dzieje Piotrkowa Trybunalskiego*, red. B. Baranowski, Łódź 1989.
- Flatt O., *Opis Piotrkowa Trybunalskiego pod względem historycznym i statystycznym*, Warszawa 1850, <https://polona.pl/item/opis-piotrkowa-trybunalskiego-pod-wzgleciem-historycznym-i-statystycznym,MTC3NTg00Q/6/#info:metadata> [dostęp: 10.06.2022].
- Gajewski M., *Złotow Paweł*, w: *Słownik biograficzny miasta Lublina*, red. T. Radzik, A.A. Witusik, J. Ziółek, t. 2, Lublin 1996, s. 315-317.
- Gąsior M., *Obalanie legend*, „Spotkania z Zabytkami”, 2001, nr 9, s. 16-18.
- Gąsior M., *Suplement do Przewodnika po Piotrkowie Trybunalskim Michała Rawity-Witanowskiego*, Piotrków Trybunalski 1999.

- Głowacka M., *Działalność Rosyjskiego Towarzystwa Kulturalno-Oświatowego w Piotrkowie w latach 1945-1960*, „Badania nad Dziejami Regionu Piotrkowskiego”, 2006, z. 5.
- Gumeniuk O., *Kulturalno-oświatowa działalność w obozach internowanych w Polsce w kontekście ukraińskiej studenckiej emigracji*, „Historia i Polityka”, 2014, nr 11, s. 117-124.
- Góral J., *Ludność miasta w latach 1945-1981*, w: *Dzieje Piotrkowa Trybunalskiego*, red. B. Baranowski, Łódź 1989, s. 610-652.
- Humeniuk O. (Гуменюк О.), *Organizacje młodzieżowe w obozach dla internowanych z Armii Ukraińskiej Republiki Ludowej w Polsce* [Молодіжні організації в таборах інтернованої Армії Української Народної Республіки в Польщі = *Youth Organizations in the interned Camps Army of Ukrainian National Republic in Poland*], w: *Polska i Ukraina: Problemy i perspektywy* [Польща і Україна: Проблеми та перспективи = *Poland and Ukraine: Problems and Prospects*], red. M. Apollo, M. Krupska-Klimczak, Kraków 2019, s. 371-399.
- Janczak J.K., *Ludność*, w: *Dzieje Piotrkowa Trybunalskiego*, red. B. Baranowski, Łódź 1989, s. 239-263.
- Jaroszewski J., *Physical Activity of Ukrainian People Interned in Camps on the Territory of the Province of Łódź in the Years 1920-1938*, „Sport i Turystyka. Środkowoeuropejskie Czasopismo Naukowe”, 3 (2020), nr 3, s. 23-40.
- Kisson-Jaszczyński J., *Sensacje z tej ziemi*, Piotrków Trybunalski 1999.
- Klimas A., *Rosyjskie antroponimy mieszkańców XIX-wiecznego Piotrkowa Trybunalskiego*, „Prace Językoznawcze”, 21 (2019), nr 3, s. 91-104.
- Kramar R., *Folklor polityczny w czasopiśmie emigracji ukraińskiej wydawanym w międzywojennej Polsce*, „Acta Polono-Ruthenica”, 4 (2017), nr 22, s. 47-56.
- Majewski M.Ł., *Ukraińska emigracja polityczna w powiecie piotrkowskim w latach 1920-1939*, „Історичний архів. Наукові студії”, 2015, nr 15, https://shron1.chtyvo.org.ua/Majewski_Marcin_Lukasz/Ukraińska_emigracja_polityczna_w_powiecie_Piotrkowskim_w_latach_1920_1939.pdf [dostęp: 23.05.2022].
- Raszewska-Klimas A., Piotrowicz E., Pacan-Bonarek L., *Słownik nazwisk mieszkańców Piotrkowa Trybunalskiego i okolic w XIX-XX wieku*, t. 1-2, Łódź 2016; t. 4, Łódź 2017.
- Rzepakowski A., *Skład narodowościowy, wyznaniowy i językowy ludności województwa łódzkiego w II Rzeczypospolitej*, „Przegląd Nauk Historycznych”, 10 (2011), nr 2, s. 133-153.
- Słownik biograficzny miasta Lublina*, red. T. Radzik, A.A. Witusik, J. Ziółek, t. 2, Lublin 1996.
- Ukraińskie ślady na ziemi piotrkowskiej. Dokumenty z zasobu Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim. Katalog wystawy* [Українські сліди на пйотрковській землі. Документи Державного архіву в Пйотркові Трибунальському], oprac. T. Matuszak, A. Piasta, M. Hubka, Piotrków Trybunalski [2018], s. 7, <https://www.piotrkow-tryb.ap.gov.pl/art,380,ukraińskie-slady-na-ziemi-piotrkowskiej-katalog-wystawy>[dostęp: 26.06.2022].
- Strawiński K., *Piotrków Trybunalski jako ośrodek życia konspiracyjnego*, w: *Dzieje Piotrkowa Trybunalskiego*, red. B. Baranowski, Łódź 1989, s. 568-587.
- Warchulińska A., *Skrzydła nad Piotrkowem. Stulecie lotnictwa na ziemi piotrkowskiej*, Łódź-Piotrków Trybunalski 2013.
- Warzocha D., *Chrześcijańskie mniejszości wyznaniowe w Piotrkowie Trybunalskim w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Almanach Historyczny”, 13 (2011), s. 75-95.
- Warzocha D., *Obraz mniejszości żydowskiej na łamach „Gazety Piotrkowskiej” (1921-1923)*, „Facta Simonidis”, 14 (2021), nr 1, s. 283-311.
- Warzocha D., *Prasa piotrkowska w latach 1915-1945*, Piotrków Trybunalski 2022, https://www.academia.edu/73385919/Prasa_piotrkowska_w_latach_1915_1945.

- Wiszka E., *Emigracja ukraińska w Polsce 1920-1939*, Toruń 2004.
- Wiszka E., *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920-1939*, Toruń 2001.
- Wysocki R., *Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929-1939. Geneza, struktura, program, ideologia*, Lublin 2003.
- Yaruchyk O., *Emigracja ukraińska w Rzeczypospolitej dwudziestolecia międzywojennego: w kierunku rozwoju własnej tożsamości*, „Bibliotekarz Podlaski”, 51 (2021), nr 2, s. 187-205.
- Енциклопедія українознавства*, ред. В. Кубійович, Paris-New York 1955-1957.
- Дорошко М., Матвієнко В., *Варшавська угода 1920 року України і Польщі: історія підписання й уроки для сьогодення*, в: *Спадщина Пилсудського та Петлюри. Минуле, сьогодення та майбутнє партнерства Польщі та України. Монографія*, ред. В. Балуєк, Ю. Макар, М. Дорошко, Київ-Львів 2021, s. 43-59.
- Животко А., *Історія української преси*, Київ 1999.
- Павельчик-Дура К., *Интернированные украинцы в Польше в 1920-х годах (по документам Государственного архива в Петркуве Трибунальском)*, „Історичний архів. Наукові студії”, 13 (2014), s. 148-156.
- Срібняк І.В., *Обеззброєна, але нескорена. Інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921-1924 р.р.)*, Київ-Філадельфія 1997.
- Янів С., *Гумористична преса*, в: *Енциклопедія українознавства*, ред. В. Кубійович, Paris-New York 1955-1957.

NETOGRAFIA

- Historia Muzeum*, <https://muzeumpiotrkow.pl/o-muzeum/historia-muzeum/> [dostęp: 10.06.2022].
- Iwan Łysiak-Rudnycki*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Iwan_%C5%81ysiak-Rudnycki [dostęp: 19.06.2022].
- Kolańczuk A., Rejt J., *Kalisz – centrum ukraińskiego życia społecznego w międzywojennej Polsce*, <https://ukrainskanekropolia.org/kalisz-centrum-ukrainskiego-zycia-spoecznego-w-miedzywojennej-polsce/> [dostęp: 17.06.2022].
- Łaski P.J., *W rocznicę Wołynia: Ukraińcy na ziemi piotrkowskiej podczas okupacji*, <https://ziemia-piotrkowska.com/w-rocznice-wolynia-ukraincy-na-ziemi-piotrkowskiej-podczas-okupacji/> [dostęp: 17.06.2022].
- Majewski M., *Cmentarz prawosławny w Piotrkowie Trybunalskim*, 19.06.2013, http://www.typo3.cerkiew.pl/index.php?id=36&tx_ttnews%5Bpointer%5D=1&tx_ttnews%5Btt_news%5D=19308&tx_ttnews%5BbackPid%5D=89&cHash=d1293a312aa022c29d2e94b84980f2e4 [dostęp: 17.06.2022].
- Michalczyk Ł., *Ukraińskie ślady na ziemi piotrkowskiej*, 23.05.2022, <https://epiotrkow.pl/news/Ukraińskie-slady-na-ziemi-piotrkowskiej,47791> [dostęp: 10.06.2022].
- Paweł Zolotow*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Pawe%C5%82_Zo%C5%82otow [dostęp: 22.06.2022].
- Piasta A., *Kancelaria Starostwa Powiatowego Piotrkowskiego 1919-1939. Struktura organizacyjna urzędu*, http://brawo.xon.pl/archiwum/index.php?option=com_content&task=view&id=94&Itemid=57 [dostęp: 9.06.2022].
- Piasta, M. Hubka, *Piotrków Trybunalski [2018]*, <https://www.piotrkow-tryb.ap.gov.pl/art,380,ukrainskie-slady-na-ziemi-piotrkowskiej-katalog-wystawy> [dostęp: 26.06.2022].
- Порук J., *Українські сліди на землі Пьотркува*, 23.05.2022, <https://epiotrkow.pl/news/1059;1082;1088;1072;1111;1085;1089;1100;1082;1110;-1089;1083;1110;1076;1080;-1085;1072;-1079;1077;1084;1083;1110;-1055;1100;1086;1090;1088;1-082;1091;1074;1072;,47795> [dostęp: 26.06.2022].

- Walczące z bolszewicką nawałą Wojsko Polskie, wspierane było od 1920 r. m.in. przez oddziały ukraińskie. Żołnierze ci w wyniku zmiennych kolei wojny częściowo znaleźli się w obozach internowania, z których jeden znajdował się w Piotrkowie*, 4.05.2020, <https://www.piotrkow-tryb.ap.gov.pl/art,568,walczace-z-bolszewicka-nawala-wojsko-polskie-wspierane-bylo-od-1920-r-min-przez-oddzialy-ukrainskie-zolnierze-ci-w-wyniku-zmiennych-kolei-wojny-czesciowo-znalezli-sie-w-obozach-internowania-z-ktorych-jeden-znajdowal-sie-w-piotrkowie> [dostęp: 23.06.2022].
- Wiernicka V., *Ukraińska emigracja w II RP*, 15.03.2022, <https://ciekawostkihistoryczne.pl/2022/03/15/ukrainka-emigracja-w-ii-rp/> [dostęp: 17.06.2022].
- Zołotow Paweł, <http://www.samolotyypolskie.pl/samoloty/3298/126/Zolotow-Pawel2> [dostęp: 2.06.2022].
- Науменко К.Є., *Пузицький Антін Олексійович*, http://www.history.org.ua/?termin=Puzyskyj_A [dostęp: 17.06.2022].
- Парнікоза І., *Пьотрков Трибунальський м[істо]*, https://www.pslava.info/Lodzkie_Potrkov-TrybunalskyjM,99429.html [dostęp: 19.06.2022].
- Полум'я братерства*, https://odkrywcy.zhp.pl/wp-content/uploads/2019/06/plomien_braterstwa_ukr.pdf [dostęp: 23.05.2022].
- Прадідівська слава. Українські пам'ятки, <https://www.pslava.info/index.php?Node=326936> [dostęp: 23.05.2022].
- Черненко Олександра Петрівна, https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A7%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D0%9E%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%80%D0%B0_%D0%9F%D0%B5%D1%82%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%B0 [dostęp: 19.06.2022].
- Яців Р.М., Монкевич Борис Григорович, https://esu.com.ua/search_articles.php?id=69174 [dostęp: 19.06.2022].